

A DISZFUNKCIONÁLIS UKRÁN NEMZETÁLLAM INFORMÁLIS ALAPJAI – GLOKÁLIS ÉLETVEZETÉSI STRATÉGIÁK KÁRPÁTALJÁN A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN¹

Tanulmányom egyetlen mikrorégió, Kárpátalja tiszaháti településeinek gazdasági antropológiai vizsgálatával foglalkozik. Az elemzés célja, hogy ebben a határvidéki térségben a gazdasági javak előállításának, fogyasztásának és elosztásának rendszerváltás utáni lokális mintázatait leírja, illetve azok strukturális (társadalmi, gazdasági, történeti) feltételeit röviden ismertesse. Jelen írás keretei között amellet próbálok érvelni, hogy a vizsgált térségben látható informális technikákat (határvidéki csempészet, feketekezeskedelem, csencselés, külföldi idénymunka stb.) csak egy átfogóbb gazdasági rendszer, a helyi társadalom globális² erőforráspolitikájának a részeként érthetjük meg, s ez utóbbi létrejöttében és szerkezeti jellemzőinek kialakulásában – megközelítésem szerint – alapvető jelentőségű szerepet játszottak a rendszerváltás utáni tulajdon- és vagyontranszformációs folyamatok.

A tanulmány – ennek tükrében – három fontosabb kérdésre keresi a választ:

1. A kárpátaljai tiszaháti magyar falvakban hogyan ment végbe a poszt szocialista vagyon- és tulajdonváltás mozzanata, s mindez miként befolyásolta az adott lokális faluközösségek belső gazdasági, társadalomszerkezeti és hatalmi viszonyait?
2. A jelentősebb vagyon és tőke nélkül maradt, pauperizálódó társadalmi csoportok és a megvagyonosodott, új gazdasági elit tagjai (nagyon sarkítottan fogalmazva: a rendszerváltás „vesztesei” és „nyertesei”) jelenleg milyen informális gazdasági stratégiákat, illetve mikroszintű erőforrás-gazdálkodási megoldásokat alkalmaznak? Másként fogalmazva: az adott társadalmi szintér keretei között az elmúlt két és fél évtizedben a különböző eredetű – lokális („belső”), globális („külső”) vagy transzlokális („hibrid”) – gazdasági javak előállításának, elosztásának, cseréjének és fogyasztásának milyen modelljei rajzolódnak ki?

¹ Jelen írás egy több kutatási helyszínre (Kárpátalja és Erdély) kiterjedő, összehasonlító gazdaságantropológiai tanulmány első része, amely a vidéki települések 21. századi változásfolyamatait az ukránai határvidéki régió empirikus példáin keresztül mutatja be. A kézirat a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (léti)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében készült. A tanulmány elméleti kereteinek kidolgozásához értékes szakmai megjegyzéseket, gondolatébresztő ötleteket adott a Tátrai Patrikkal, Eröss Ágnessel és Kovály Katalinnal végzett közös munka, amiért az említett kollégáknak köszönetet szeretnék mondani.

² A „globális”, „globalizáció” kifejezések a világméretű (globális) trendek mikroszintű (lokális) tapasztalatok közötti immanens kölcsönhatások, egyidejű viszonyok, hibrid jelenségek leírását szolgáló terminusok. A fogalom jelentéshorizontjával kapcsolatban lásd: MEYROWITZ, 2005.

3. Végül mindez – vagyis a posztszocialista vagyontsztruktúraformáció és a lokális erőforrásgazdasági stratégiák – miként illeszkednek az átfogóbb szintű, globális (regionális és nemzetállami) gazdasági, társadalmi, politikai kontextusokba?

A tanulmányban elsőként röviden ez utóbbi kérdéssel foglalkozom. Azt vizsgálom, hogy a lokális informális gazdasági technikákat – átfogóbban: az ukrán állampolgárok hétköznapi tranzakcióit – strukturálisan milyen általánosabb, makroszintű változásfolyamatok befolyásolják és határozzák meg. A bevezetőben ennek megfelelően az ukrán nemzetállam jelenlegi – főként a 2013 utáni bel- és külpolitikai események hatására felerősödő – intézményes válságát és az ennek nyomán kialakult (nemzetközi, regionális és lokális) szubsztitúciós eljárásokat, illetve az azokat megvalósító alternatív aktorokat mutatom be. Ezt követően egy mikroszintű esettanulmányban – egy kárpátaljai falu empirikus példáján keresztül – azt vizsgálom, hogy a posztszocialista tulajdonstruktúraformációval kialakult egyenlőtlenségi viszonyok miként vesznek részt a lokális informális gazdasági stratégiák újratermelésében és intézményesítésében. Az elemzést végül – az előbbivel szoros összefüggésben – egy külső aktor, a magyar állam transzszuverén nemzetépítési törekvéseinek és a politikailag integrált informális intézmények lokális hatásainak elemzésével zárom.

1. A lokális informális praxisok kontextuális (globális) keretei

Ukrajnában az utóbbi öt évben a belpolitikai feszültségek és az ország keleti megyéiben 2014-től fokozódó nemzetközi geopolitikai konfliktus (az ún. ukrán–orosz hibrid háború) nagyon súlyos politikai, gazdasági és szociális válság kialakulásához vezetett. A hivatalos adatok szerint 2017-ben Ukrajnában az egy főre jutó bruttó hazai termék vásárló-paritáson számolva (purchasing power parity, a továbbiakban: PPP) összesen 2994,5 dollár volt, ami az 1990. évi szintnek csupán a 75,4%-át érte el.³ Mindez azt jelenti, hogy regionális összehasonlításban, 26 évvel a rendszerváltás után továbbra is Ukrajna volt Európa legszegényebb szuverén nemzetállama (IMF, 2017). Az IMF adatai szerint ugyanebben az évben az országban a nemzeti összjövedelem (GDP) 45,16%-a – az Ukrán Gazdasági és Fejlesztési Minisztérium mértéktartónak tekinthető adatai szerint pedig 33%-a – a fekete gazdaságból származott (VINNYCHUK – ZIUKOV, 2013, 143.). Ezzel a teljesítménnyel (Nigéria és Azerbajdzsán után) Ukrajna a harmadik helyezést érte el a világ legnagyobb árnyékgazdaságával rendelkező nemzetállamainak listáján. A Krim-félsziget elvesztése, valamint a kelet-ukrajnai ipari övezetek (Donyeck, Luhansz) katonai megszállása az ország egész területén a lakosság életszínvonalának drasztikus csökkenését és gazdasági marginalizálódását okozta.

A kialakult helyzetet jól tükrözi, hogy 2018. január 1-én az ukrán állampolgárok egy havi átlagkeresete mindössze 7.711 hrivnya (kb. 77.000 Ft) (DERZSKOMSZTAT, 2018b), a minimálbér összege pedig 3723 hrivnya (kb. 37.000 Ft) volt (ZAKON, 2017), ami

³ A Világbank adatai szerint 1990-ben az egy főre vetített ukrán GDP (PPP) összege 3965,3 dollár volt. Az idézett adatok forrásai: WORLD BANK, 2017a.

a posztszocialista közép-kelet-európai térségben a legalacsonyabb jövedelmek közé tartozott. 2014-től az alapvető élelmiszerek és a lakossági energia (a gáz és villany) árai – a helyi népesség alacsony teherviselő képessége ellenére – fokozatosan növekedtek; jelenleg megközelítik a szomszédos országok árszínvonalát.⁴ Az inflációs ráta 2015-ben eközben elérte a 43,3%-ot, 2017-ben pedig – a több éve tartó csökkenő tendencia ellenére – még mindig 13,7 % volt (NBU, 2018). Az ország gazdasági fejlettségét – ennek részeként pedig a lakosság szociális, egészségügyi ellátásának alacsony színvonalát – azonban talán ennél is plasztikusabban kifejezi az a faktikus adat, hogy 2017-ben az ukrán állampolgárok születéskor várható élettartama mindössze 72 év (a férfiaknál 67, a nőknél 76 év) volt (TIMONINA, 2018, 53.), ami jelentősen (mintegy 2-7 évvel) elmaradt a régióban található országok átlagától.⁵

Ezek a kiragadott indikátorok – a tetszőlegesen tovább idézhető példák nélkül is – arra engednek következtetni, hogy Ukrajnában nem csupán a kilencvenes évek elejétől elhúzódó intézményes reformok, de általánosabb értelemben: maga a posztszocialista transzformáció egésze is kudarccal végződött (KARÁCSONYI, 2018, 57.). Ezek alapján a jelenlegi posztszocialista ukrán nemzetállamot is azok közé a diszfunkcionális államok – más szakirodalmi kifejezések alapján: „gyenge” (weak), „törékeny” (fragile state), „sikertelen” (failed state), „kvázi” (quasi-state),⁶ „pseudó” (pseudo) államok – közé sorolhatjuk, ahol a formális irányítási rendszer zavarai (tehát a politikai rendszer instabilitása, a legitimációs és jogállamisági deficit, a magas korrupciós szint, a növekedő szegénység, a leépülő infrastruktúra stb.) miatt az állam egész egyszerűen nem képes kielégíteni az állampolgárok alapvető szükségleteit.

Az állam kapacitásának csökkenése és az azzal együtt járó intézményes válság az elmúlt két és fél évtizedben Ukrajnában különböző (nemzetközi és nem állami) aktorok színrelépéséhez, megerősödéséhez és szimbolikus térfoglalásához vezetett, amely az országban – a tartós legitimációs válsággal küzdő ukrán állammal párhuzamosan – a többszintű kormányzás (multi-level governance: DANIELL – KAY, 2017) rendszerét alakította ki. Ennek az „új” hatalmi szerkezetnek – témánk szempontjából – három fontosabb komponense van:

1.) Nemzetközi (transznacionális) szinten az egyik a globális nagyhatalmak – elsősorban az USA, Oroszország, EU, Kína – geopolitikai és külpolitikai törekvései a térségben, melynek meghatározó eleme az ukrán állam területén található gazdasági és humán erőforrások (termőföld, ásványkincsek, munkaerő) megszerzéséért, elosztásá-

⁴ Ukrajnában – csupán néhány konkrét példát kiragadva – 2018. január 1-én 1 kg fehér kenyér fogyasztói átlagára 18,84 hrivnya (kb. 180 Ft), 1 kg sertéshús 110,48 hrivnya (1100 Ft), 1 liter tej 22,01 hrivnya (220 Ft) volt; 1 kWh villamosenergia 1,21 hrivnyába, 1 m³ földgáz pedig 6,95 hrivnyába került. Ez utóbbi adatok szerint egy átlagos háztartásban (280 kWh villany- és 279 m³ gázfogyasztási átlaggal számolva) csak a havonkénti energiafogyasztás összege hozzávetőleg 2277,8 hrivnyát (kb. 22 ezer Ft) tett ki, ami a lakosság átlagos keresetének majdnem harmadát (29,5%-át) alkotta. A statisztikai adatok forrásai: DERZSKOMSZTAT, 2018a.

⁵ 2017-ben a születéskor várható élettartam Csehországban 79, Lengyelországban 78, Magyarországon 76, Romániában 76, Fehéroroszországban pedig 74 év volt (WORLD BANK, 2017b).

⁶ Az említett fogalmak eltérő jelentéstartalmáról és alkalmazásának területeiről megfelelő áttekintést ad például: ROTBERG, 2003; CONJAU – POPESCU, 2007; ROBERT, 1990; MIGDAL, 1997.

ért, illetve azok ellenőrzéséért folytatott küzdelem (KARÁCSONYI, 2018). Ugyancsak ide sorolható – bár az előbbinél jóval kisebb léptékű – jelenség a visegrádi országok (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Csehország) nyugat-ukrajnai térfoglalása is, ahol az érintett posztszocialista országok az utóbbi években nagyon erőteljes határon átnyúló gazdasági expanziót és nemzetépítési törekvéseket hajtanak végre.⁷ A V4-ek közül különösen erőteljesnek tekinthető a magyar állam transzszuverén nemzetépítési gyakorlata a térségben. A számos idézhető példa közül itt csupán egyetlen adatot ragadnék ki: 2017-ben, tehát mindössze egyetlen év leforgása alatt Magyarország több mint 65 millió 860 ezer eurót fordított az ukrán határvidéken élő kárpátaljai magyarok megsegítésére. Ez az összeg a régió egészének, azaz Kárpátalja teljes éves ukrán állami költségvetésének (213 millió 423.043 euró) mintegy 30,8%-át (!) tette ki (ásd: *1. melléklet*). A rendelkezésre álló adatok alapján azonban látható, hogy ennek az összegnek csupán a töredéke szolgált szimbolikus identitáspolitikai célokat: amíg a magyar kormány a költségvetési keret mindössze ötödét (19,7%-át) fordította olyan kulturális és/vagy közösségfejlesztő programok támogatására, amelyek közvetlenül szolgálták a kárpátaljai magyarok etnikai-kulturális identitásának és az érintett lokális közösségek belső autonómiájának megerősítését, addig a felhasznált pénzügyi források háromnegyedéből infrastrukturális fejlesztéseket, ingatlan- és tulajdonvásárlást (43,2%), valamint gazdaságfejlesztési programokat (37,1%) hajtottak végre.⁸ E tőkebefektetéseken keresztül a magyar állam sikeresen hatolt be az ukrán nemzetállam területére, ahol egy olyan alter-

⁷ A V4-ek elsősorban a saját gazdasági növekedéshez szükséges demográfiai utánpótlás és munkaerő-tartalék megszerzésére törekednek az ukrán állam területén; ennek érdekében permisszív migrációs politikát folytatnak. Csehország például az ukrán állampolgárok migrációjának elősegítése érdekében jelentősen növelte a bevándorlás-kvótáit, 2015-ben ezen kívül egy speciális programot indítottak a magasan képzett ukrán szakértelmiségiek számára, amivel évente 500 technikus csehországi munkavállalását és kékkártya igénylését könnyítették meg. A különféle egyetemi ösztöndíjak mellett, 2015-től egyebek mellett jelentős pénzügyi forrásokat különítettek el például a cseh származású – főként a 19. században letelepedett – ukrajnai állampolgárok repatriálásához is. Lengyelország szintén különféle engedményekkel próbálja motiválni az ukrajnai állampolgárok gazdasági bevándorlását: 2007-ben a posztszocialista utódállamok állampolgárai számára bevezették pl. az ún. Polish Charter-t (Karta Polaka), ami különféle engedményeket biztosít a munkavállalás területén a lengyel származásukat igazoló külföldiek számára. 2014-től több ponton liberalizálták a reguláris migráció törvényi szabályozását: a lengyel egyetemen tanuló külföldi diákok az országban maradhatnak és dolgozhatnak a diploma megszerzésétől számított egy évig, meghosszabbították továbbá az ideiglenes tartózkodási engedély időtartamát (3 évre), lehetővé tették a tartózkodás legalizálását különféle (menedékjog, kiegészítő védelem, tolerált státusz, humanitárius) okokból. Ezen kívül 2015-ben a lengyel kormány két kampányt szervezett a lengyel származású ukrán állampolgárok átköltöztetésére. Az idézett kedvezményekkel kapcsolatban lásd: BUCHTOVÁ – ROZUMEK – KÓSA, 2015. Az ukrán állampolgárok cseh- és lengyelországi migrációjának specifikus jegyeiről jó összefoglalást ad: LEONTIYEVA, 2016; JOZWIAK – PIECHOWSKA, 2016.

⁸ Michael Mann szerint az állam „infrastrukturális hatalma” (infrastructural power) – szemben a „despotikus hatalommal” (despotic power), amely a politikai elitek egyoldalú, gyakran erőszakos szándékán alapul – behatol, illetve beágyazódik a lokális társadalmakba, így mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból általában egy kompakt államteret képes létrehozni. A szerző megfogalmazása szerint az infrastrukturális hatalom egy állam azon képessége, „hogyan valóban áthassa a civil társadalmat, és logisztikai eszközök révén politikai döntéseket léptessen életbe a fennhatósága alatt álló egész területen” (MANN, 2001, 8.).

natív, vagyis a magyar támogatáspolitikának alárendelt párhuzamos intézményrendszer (parallel institutions)⁹ kiépítését valósította meg, amely – a kettős állampolgárságon, az etnocentrikus alapon létrehozott civil és érdekvédelmi szervezeteken, az egészségügyi, oktatási, közművelődési intézményhálózaton, valamint a lokális munkaerőpiacokon keresztül – a régió lakosságának mindennapi életére számos vonatkozásban nagyobb politikai, ideológiai és nem utolsósorban gazdasági befolyást gyakorol jelenleg is, mint maga az ukrán nemzetállam.

2. Az országon belül az államok „alatti” (substate) szinten meghatározó jelenségnek tűnik az oligarchák és a hozzá kapcsolódó gazdasági érdekcsoportok (frakciók, „klánok”) tér- és befolyásszerzési kísérlete is. E csoportok tagjai elsősorban a poszt szocialista vállalatok vezetőiből (az ún. „red directors”-okból: PUGLISI, 2010, 105.), továbbá – főként az állami tulajdon privatizációjából megvagyonosodott – új gazdasági elitből regrutálódtak és hozzávetőleg az 1990-es évek közepétől váltak a hazai politikai élet domináns szereplőivé. A demokratikus átmenet és a politikai transzformáció éveiben sikeresen monopolizálták a nemzetgazdaság kulcsfontosságú szektorait (kőszén, vasérc, földgáz, villamosenergia, termőföld stb.), az ebből megszerzett tőke egy jelentős részét pedig eredményesen investálták az országos politikába. Az állami intézmények részleges elfoglalásával, illetve foglyul ejtésével¹⁰ az adott csoport tagjai komoly hatást gyakorolnak a piaci mechanizmusokra, a jogalkotás és törvényhozás folyamatára, a munkaerő-piaci szektorok szerkezetére és belső dinamikájára. Ennek mértékét megfelelően jelzi az a tény, hogy az ukrán oligarchák – az általuk finanszírozott paramilitáris magánhadsergekkel – vagyonuk és gazdasági érdekeltségeik védelme érdekében jelenleg is részt vesznek az ország nemzetközi konfliktusainak (az ukrán–orosz háborúnak) a rendezésében (HUNTER, 2018, 92–93.), ami egyet jelent az állami erőszak-monopólium jogának részleges privatizálásával. Az 50 leggazdagabb ukrán vagyona becslések szerint 2010-ben az ukrán GDP 46%-át tette ki (Oroszországban ennek aránya 16%, az USA-ban 4% volt), de a gazdasági válság következtében 2016-ra ez a szint a GDP 16%-ára csökkent (KONOŃCZUK – CENUŠA – KAKACHIA, 2018, 62.).

3. A lokális társadalom szintjén, a falusi és városi mikrovilágokban élő népesség a poszt szocialista ukrán nemzetállam működési zavarait az 1990-es évek elejétől ugyan-

⁹ A külföldi segíteyzéssel és támogatáspolitikával létrehozott párhuzamos intézmények (parallel institutions) problematikájáról lásd: ZIMMERMANN, 2013. A témával foglalkozó kutatók szerint az intézmények multiplikációja – instabil politikai környezetben, illetve a „gyenge” államisággal jellemezhető helyzetekben – gyakran „párhuzamos államok” (parallel states) vagy „kettős államok” (dual states) kialakulásával járhat együtt. Ezzel kapcsolatban lásd: BRISCOE, 2008; PAXTON, 2004; FRAENKEL, 1941.

¹⁰ A „foglyul ejtett állam” („captured state”) kifejezés alatt olyan tudatosan végrehajtott politikai és gazdasági projekteket értek, amelyek segítségével az üzleti vagy a politikai élet szereplői az államot és a hozzá kapcsolódó intézményi apparátust – vagyis a jogalkotás, a végrehajtás, a közigazgatás bizonyos szektorait – egyéni érdekeik és magánvagyonuk akumulálásának eszközeként használják fel. Figyelemre méltó ebből a szempontból Labuschagne érvelése, aki szerint azokban az országokban, ahol ezek a projektek sikeresek, ott előbb-utóbb az állam – alkotmányosan rögzített – funkcióinak és szerepének újrafogalmazására is sor kerül, ami egyben egy dinamikus változást indít el a („közjót” szolgáló) demokratikus berendezkedéstől a („magánérdeket” szolgáló) diszfunkcionális államok kiépülésének irányába (LABUSCHAGNE, 2017, 60.).

csak nagyon változékony túlélési technika, alternatív gazdasági stratégia segítségével próbálta mérsékelni. Az állam (formális) szervezeti keretein kívüli – vagyis az adózást, a nyilvántartást és egyéb szabályozást elkerülő – hétköznapi informális technikák, mint például a blat-rendszer (LEDENEVA, 1998, 2009), az egyének és vállalkozások közötti barterügyletek (HUMPHREY, 1985), a hivatali korrupció (ZALOZNAYA, 2017), a klientizmus (BRUN – DIAMON, 2014; VOLINTIRU, 2012), vagy a személyközi bizalmat és társadalmi együttműködést igénylő munkahelyi lopások Ukrajna egész területén – a szovjet és a posztoszocialista korszakban egyaránt – általánosan elterjedt jelenségek voltak (HOPKIN, 2012). Az egyik kutató, Robert Kravchuk vizsgálata szerint Ukrajnában – a fentiekhez hasonló – informális töke- és piachelyettesítő megoldások az 1990-es évek közepén az ország teljes gazdasági teljesítményének mintegy 60%-át tették ki (KRAVCHUK, 2002, 18.), amelynek szerepe és társadalmi jelentősége az elmúlt években egyáltalán nem csökkent, sőt, láthatóan – az ukrán állam intézményes válságával párhuzamosan – egyre inkább növekszik.

Az informális gazdasági gyakorlatok térségi, regionális szintű popularizálódását bizonyítja többek között J. Round, C. Williams és P. Rodgers empirikus vizsgálata is. Az említett szerzők három különböző ukrán nagyvárosban (Kijevben, Harkovban, Ungváron) készítettek kvalitatív és kérdőíves vizsgálatot. Az általuk felvett adatok szerint a megkérdezett 700 ukrán háztartásban a családtagoknak csupán 3,5%-a élt kizárólag állami fizetésből. Ugyanakkor a válaszadóknak mintegy 92%-a a megélhetéshez szükséges jövedelem megteremtése érdekében – primer vagy szekunder jelleggel – valamilyen informális technikát (feketemunkát, kényszergazdálkodást, megélhetési kereskedést, külföldi munkavállalást stb.) alkalmazott (ROUND – WILLIAMS – RODGERS, 2008).

A fentiek mellett az ukrán állampolgárok kivándorlásának és külföldi munkavállalásának egyre növekvő volumene szintén az állami diszfunkciók felerősödését, turbulenciáját bizonyítja.¹¹ A hivatalos adatok alapján csak 2015-ben az ukrán állampolgárok közül több, mint egy millióan (1.233.530 fő) igényelték schengeni vízumot, többségük feltehetően munkavállalási céllal (VISASTAT, 2015). Ugyanebben az évben a Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgároknak (6906 fő) csupán negyede (1145 fő) rendelkezett érvényes munkavállalási engedéllyel (PUTNOKI, 2016). Az adatokból vélelmezhető tehát, hogy a külföldön munkát vállaló ukrán állampolgárok nagyobb része illegálisan (feketén) volt foglalkoztatott, ami nem csupán a kibocsátó, de a fogadó országok belső életvilágára (norma- és értékészletére, belső társadalom- és gazdaság-szerkezeti viszonyaira) is nagyon jelentős hatást gyakorolt.

Az eddigiek alapján úgy tűnik tehát, hogy a három különböző (nemzetállami, regionális és lokális) szintéren kialakított párhuzamos informális intézmények és a hozzá kap-

¹¹ Jonathon W. Moses szerint a nemzetközi migrációt – mivel az a fogadó országokban a migrációban résztvevő személyek/családok számára jelentős státuszvesztéssel, anyagi áldozatokkal és egyéb kockázatokkal jár – az állami diszfunkciók egyik legfontosabb indikátorának, egyfajta politikai jelzőeszköznek (political signalling device) tekinthetjük. Ebből a szempontból Moses – nem csupán a háború sújtotta közel-keleti vagy afrikai válságövezeteket – hanem több, intenzív kivándorlással jellemezhető európai országot is (Romániát, Litvániát, Írországot, Horvátországot és Lettországot) a „diszfunkcionális” államok közé sorolja (MOSES, 2017).

csolódó illegális, féllegális gazdasági stratégiák – az ukrán állam szervezeti struktúráján kívül – a gazdasági, társadalmi, szimbolikus javak széles körét termelik. E különböző szintereken megfigyelhető, de egymással a lehető legszorosabban összefonódó társadalmi tevékenységek közös jellemzője, hogy jóllehet nagyon eltérő térbeli, szektoriális hatókörrel rendelkeznek, az adott állam hétköznapi, gyakorlati működésének egyáltalán nem izolált, hanem nagyon is integráns részét képezik.

Blundo és szerzőtársai ezeket az informális aktivitási formákat a kormányzás hétköznapi formáinak (everyday forms of governance: BLUNDO – DE SARDAN, 2013; BLUNDO – LE MEUR, 2009), James Scott pedig a hatalmilag alárendelt csoportok infrapolitikájának (subordinate groups of infrapolitics: SCOTT, 2005) tekintette és azok politikai funkcióját hangsúlyozta.

Ezek az informális cselekvések ugyanis különösen fontos szerepet tölthetnek be a társadalmi, gazdasági válsághelyzetekben, hiszen kiegészíthetik például az állami intézmények működését vagy részt vehetnek a formális (munkaerő-piaci, pénzügyi és kereskedelmi) alrendszerek működtetésében, illetve azok hatékonysági problémáinak kezelésében. Mindezt – a szakirodalomból ismert eredmények mellett – számos, a saját kutatásaim alkalmával megtapasztalt gyakorlati példa is bizonyítja.

Az egyik ilyen idézhető példa a Mátészalkán kereskedő ukrán üzemanyagcsempészek tevékenysége is. Ennek a foglalkozási csoportnak a tagjai a rendszerváltás után – mindenféle külső állami forrás nélkül – meglehetősen összetett, társadalmilag szervezett informális munkaerő-piacokat alakítottak ki, ami az ukrán–magyar határvidéki településeken az elmúlt két és fél évtizedben megfelelően ellensúlyozta a poszt szocialista falusi társadalmakon belül az állami (formális) foglalkoztatási lehetőségek és mobilitási pályák fokozatos beszűkülését (BORBÉLY, 2015a). De hasonló társadalmi, gazdasági szerepet töltenek be Kárpátalján az államhatár mentén kialakított falusi pénzváltóházak is, ahol jelenleg is a külföldi vendégmunkából, valamint a feketepiaci kereskedelemről (üzemanyag-, cigaretta- és szesz csempészet) származó jövedelmek átváltása, konverziója, illetve az informális jövedelmek formális gazdaságba történő visszaszivárogtatása zajlik. Ezek a pénzváltóházak kezdetben a fejletlen állami hitel- és bankintézeti rendszer zavarainak mérséklésében játszottak döntő szerepet és mindmáig fontos funkciókat töltenek be a gazdasági válságban magukra hagyott vidéki lakosság tőkejavainak elosztásában és cseréjében. További gyakorlati példaként említhető az általam vizsgált határvidéki településeken azoknak az üzemanyagtöltő udvaroknak és árulerakatoknak az elterjedése is, ahol az ukrainai kereskedőktől törvényesen beszerzett termékek (gázolaj, benzin, cigaretta, szeszital stb.) illegális eladása, informális cseréje zajlik. Ide sorolható továbbá a migránsok hivatalos be- és kilépését lehetővé tevő útlevelék, vízumok beszerzésére szakosodott falusi kereskedők szerepe is, akik a hivatalos okmányokhoz, valamint az ebből származó pluszjövedelmekhez az állami (formális) intézményeken belüli korrupció segítségével jutnak hozzá. Végző soron pedig az állami funkciók informális helyettesítésének tekinthetjük az olyan hétköznapi cselekvéseket is, mint amilyen például a leromlott úthálózat, közutak lakossági összefogással történő felújítása is (1–2. kép).

1. kép Nagydobrony, 2019. A helyi lakosok közadakozásból és magyarországi támogatással felújítják a település utcáit.
Fotó: Nagy Ferenc.

2. kép Nagypalád, 2019. A lakosok a Nagypalád–Fertősalmás közötti közutat javítják (betonozzák). Fotó: Bíró Vencel.

Ezek az informális tevékenységek – a lokális társadalmak nézőpontjából – lehetőséget teremthetnek ahhoz, hogy a mindennapi cselekvők artikulálják egyéni gazdasági, szociális céljait és érdekeit, illetve azoknak egy olyan makroszintű (globális, geopolitikai) válsághelyzetben is hangot adjanak, amikor nem, illetve csak nehezen hozzáférhető bizonyos szolgáltatások, vagy láthatóan gyengék a jogállamiságot biztosító formális intézmények (LOMNITZ – SHEINBAUM, 2004). A széleskörű társadalmi együttműködésen és kiterjedt bizalmon alapuló informális cselekvések ebből a nézőpontból tehát egyfajta „politikai” aktusként is értelmezhetők, mivel (láthatatlanságuk, látszólagos banalitásuk, köznapiságuk ellenére is) bizonyos mértékig képesek ellensúlyozni a demokratikus vagy autoriter politikai rendszerek – ezen keresztül pedig az alul- vagy túlszabályozó államok – hatalmi működését; ily módon pedig eredményesen mérsékelhetik a lokális társadalom belső egyenlőtlenségeiből eredő szociális, gazdasági feszültségeket.

2. A kutatás helyszíne

A kutatás Kárpátalja délnyugati részével, ezen belül öt tiszaháti település (Tiszabökény, Farkasfalva, Tiszapéterfalva, Tivadar, Forgolány) vizsgálatával foglalkozik. Ez a mikro-régió a Nagyszőlősi járás dél-alföldi részén, a Tisza és a Batár folyó által körülhatárolt területen található, közel azonos (10–12 km) távolságra az ukrán–magyar, valamint az ukrán–román hivatalos közúti határátkelőhelyektől.

A vizsgált települések közül Tiszapéterfalva 1958-tól – a tiszaháti falvak adminisztratív-gazdasági összevonása miatt – négy másik település (Tiszabökény, Tiszafarkasfalva, Tivadarfalva, Forgolány) mikroregionális központját alkotja. Az öt településen az 1960-es évek második felétől a régió egyik legnagyobb kollektív gazdasági üzeme – a Péterfalvi „Határőr” Kolhoz – működött.

Az egymással szomszédos tiszaháti településeken a paraszti magántermelés felszámolására szinte egy időben került sor, valamennyi faluban 1948–1950 között szervezték meg az első ún. mezőgazdasági arteleket („bázákat”, „a kolhozok elődjét”). Ezeket a szovjet mintára létrehozott mezőgazdasági egységeket – a termeléshez szükséges technikai-gépi eszközök hiánya, kezdeti gazdasági sikertelenségük, valamint a nagyüzemi agrártermelést előtérbe állító országos agrárpolitika miatt – az ötvenes évek végéig több ízben szervezték újjá.

Az első integrációra 1950-ben került sor, amikor egyfelől Farkasfalva és Bökény, másrészt Tivadar, Forgolány és Tiszapéterfalva kollektív mezőgazdasági üzemeiből hoztak létre két nagyobb gazdaságot (a „Határőr” és az „Igazság” kolhoz). Ezt a szervezeti centralizációt 1960 januárjában egy második hullám követte. Ekkor az öt településből – Tiszapéterfalva központtal – egyetlen kollektív gazdaságot hoztak létre, „Határőr” kolhoz névvel (*1. ábra*). Ebben a többszörös átszervezéssel létrehozott mezőgazdasági üzemben 1967-ben összesen 2065 fő dolgozott, vagyis a helyi kollektív gazdaság az öt településen családtagjaikkal együtt mintegy 3989 ember számára biztosította a meg-

élhetést (NKHLR,¹² 1967, 2.). A nagyüzemi gazdálkodásnak ezek a szervezeti keretei csak 1978-ban módosultak, amikor további két település (Nagypalád és Fertősalmás) mezőgazdasági nagyüzemét csatolták a péterfalvi kolhozhoz. Az így kialakított, immár hét falu humán erőforrását és gazdasági javait (földterület, jószágállomány, termelési eszközök) magába foglaló gazdaság az 1980-as években mintegy 6646 ha-on gazdálkodott, illetve végzett szántóföldi növénytermesztést és nagyüzemi állattartást (szarvasmarha-, juh- és sertésenyésztést).¹³

Az 1980-as években a településcsoport dinamikus fejlődése, modernizációja, az új agrártechnológiák és munkaszervezeti formák bevezetése,¹⁴ valamint a lakosság átlagon felüli életszínvonala révén a „Határőr” Agrárcég kolhoz országos hírnévre tett szert. A gazdaság ingatlanainak, osztatlan alapjainak összértéke az 1980-as évek elején 30 millió 500 ezer rubel volt (NKHLR, 1980, 3.), forgótőkéje elérte a 20 millió rubelt, nettó jövedelme pedig évenként 4 millió rubelt tett ki (A MUNKA VÖRÖS, 1988, 6.), amelyből a kolhoz területéhez tartozó falvakban számos infrastrukturális fejlesztést hajtottak végre. Az 1970-es és 1980-as években a gazdaság jövedelméből többek között hét ipari üzemet, öt iskolát, négy óvodát, négy kultúrházat, egy zeneiskolát, egy modern közösségi szolgáltató házat, vidámparkot, sportkomplexumot, falumúzeumot építettek fel. Ezeknek a fejlesztéseknek köszönhetően a szovjet politikai propaganda a települést egyfajta „kirakatfaluként” exponálta, azaz a modern ipari termelés, a szocialista életforma, az általános jólét, összefoglalóan a megvalósult utópia tereként jelenítette meg.

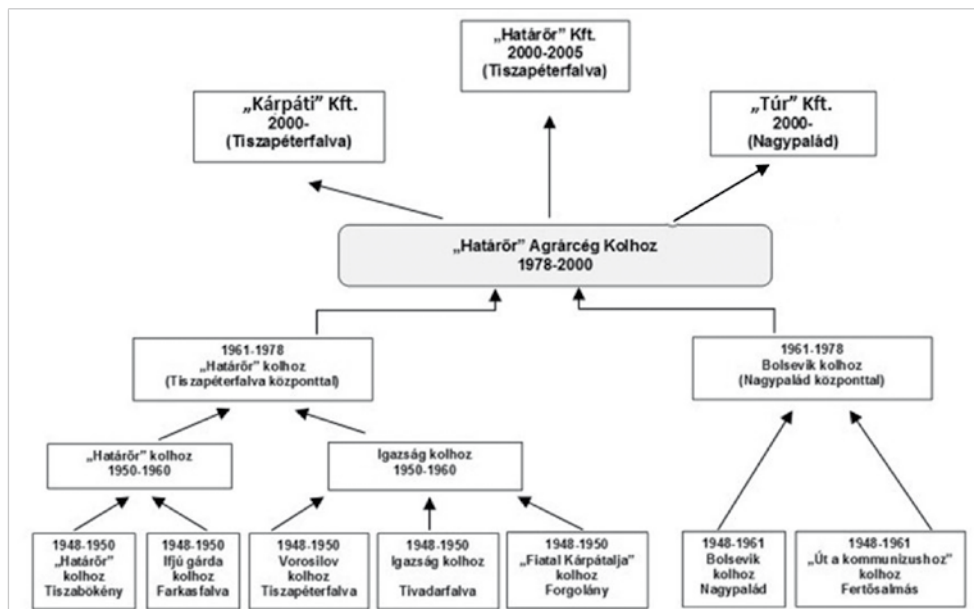
Ennek megfelelően a „Határőr” Agrárcég kolhoz kezdeti, szűk értelemben vett gazdasági célkitűzései mellett az 1960-as évek második felétől egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a helyi társadalom kulturális, szociális életének irányítása és kontrollálása is. A szocialista korszak végére a kolhoz a helyi társadalomban már nem csupán a nagyüzemi termelés gazdasági intézményeként, hanem összetett társadalmi-hatalmi-ideológiai

¹² Nagyszőlősi Járás Közigazgatási Hivatalának Levéltári Részlegében (=NJKHLR), ahol a tiszaháti települések és a Tiszapéterfalvi „Határőr” Agrárcég Kolhoz adminisztratív működésének (1960–1993 között keletkezett) irattermését őrzik, a levéltári dokumentumok nem a megszokott módon (azaz levéltári egységek), hanem közigazgatási és kronologikus elvek (települések és évek) szerint vannak rendszerezve, konkrét jelzetek megjelölése nélkül. Ennek megfelelően az adott forrásokra – a hagyományos levéltári jelölésmódtól eltérően – a dokumentumok lelőhelyének megadásával (NJKHLR) és keletkezési évével hivatkozom.

¹³ Az 1980. január 1-ei állapotok szerint az egyesített kolhoz összerületéből (6646 ha) 5017 ha szántó, 1328 ha rét és legelő, 64 ha erdő, 237 ha pedig gyümölcsös volt (NKHLR, 1980, 3.).

¹⁴ A péterfalvi kolhozban a mezőgazdaság olyan munka-intenzív és veszteségesen működő területén, mint pl. a dohány- és a cukorrépa-termesztés, már a hatvanas évek második felében kísérletet tettek a kollektív tulajdon és az egyéni magángazdálkodás ötvözésére. A faluban – nem csupán a megyében, de az országban is – az elsők között vezették be például az ún. „feles” dohány- és répatermesztést. A helyi kolhoz 1967-ben hét, 1968-ban tizenkilenc, 1969-ben pedig már több, mint kétszáz családdal kötött részesművelési szerződést különféle növénykultúrák termesztésére (NKHLR, 1968, 10.). Ennek a kvázi-piaci termelési modellnek a lényeges eleme volt, hogy a le-szerződött családok – a korabeli, központilag szabályozott bér- és jövedelemszerzési gyakorlattól eltérően – nem a ledolgozott munkanapok, illetve munkaegységek, hanem a tradicionális, családi üzemszervezet segítségével előállított dohány és cukorrépa mennyisége és minősége alapján kapták meg fizetésüket.

organizmusként működött, amely – a földtulajdon és birtokviszonyok, a rendelkezésre álló termelőeszközök, a munkaalkalmak, a társadalmi és földrajzi mobilitás révén, valamint a lakosság szociális és kulturális életének befolyásolásán keresztül – a lokális erőforrások szinte teljes spektruma felett átfogó ellenőrzést gyakorolt.¹⁵ Ennek megfelelően úgy vélem, az adott kollektív gazdaságnak mint hatalmi intézménynek a vizsgálata – látszólagos partikularitása ellenére – alkalmas lehet a helyi társadalmi viszonyok és dinamikus változások szélesebb körű leírására is.

1. ábra A „Határőr” Agrár-cég kolhoz szerkezeti átalakulása (1948–2018).

¹⁵ Ezt a szemléletet már a kolhoz 1973-as alapszabályzata is tükrözte, amely – a korábbi szövegektől eltérően – részletesen kitért a település „művelődési” és „népjóléti” (egészségügyi és szociális, infrastrukturális) kérdéseire is. Ezek szerint: „A kolhoz klubokat, könyvtárakat, egyéb kulturfelvilágosító intézményeket és sportlétesítményeket épít és rendez be, elősegíti a testnevelés és a sport fejlődését, óvodákat, bölcsődéket hoz létre, segít a szülőknek és az iskolának a gyerekek helyes nevelésében, szoros kapcsolatot tart fenn az iskolával, segítséget nyújt a közoktatási szerveknek a gyerekek termelési oktatásában, földrészeleget, gépeket, vetőmagot, műtrágyát és szállítóeszközöket bocsát az iskolák rendelkezésére, biztosítja az iskolák végzőseinek a kolhozban való elhelyezését, szükség esetén megszervezi a kolhoztagok képzésmegvalósítását, segítséget nyújt az egészségvédelmi szerveknek a kolhozban a gyógyító és betegségmegelőző intézkedések végrehajtásában, ellenszolgáltatás nélkül és halaszthatatlanul szállítóeszközöket bocsát a kolhoztagok rendelkezésére, hogy a betegeket elszállíthassák a gyógyintézetekbe, rendezi, villamosítja és rádiósítja a kolhoz helységeit és a kolhoztagok házeit, elősegíti a kolhozisták közszolgáltatási ellátásának megszervezését, a kolhozban megállapított rendnek megfelelően segítséget nyújt a kolhoztagok központosított országos társadalombiztosítási alapjának eszközeiből. [...] A kolhoztagok közgyűlésének határozatára a kolhoz eszközöket utalhat ki a kolhoz és a kolhozközi szanatóriumok, üdülők, úttörőtáborok, aggok és rokkantak házai építésére” (NKHLR, 1973, 39–40.).

2. A posztszocialista tulajdon

Ukrajnában az állam tulajdonosi szerepkörének lebontása és a földpiac liberalizációja egy meglehetősen hosszú és komplex folyamat volt. Ennek a folyamatnak a kezdete hat hónappal megelőzte az ország függetlenné válásának időpontját (1991. 08. 24.).¹⁶ Csúcspontja a kétezres évek elejére tehető, végpontja pedig – bizonyos tekintetben – mindmáig nem érkezett el.¹⁷

A földreform első szakaszában az egyik legfontosabb lépést a korábbi gazdaszervezeti formák (a kolhozok és szovhozok) jogi státuszának és struktúrájának átalakítása jelentette.¹⁸ Ennek megfelelően az 1990-es évek elején a kolhozok és szovhozok többségét először a piacgazdasági környezet szabályainak megfelelő ún. kollektív mezőgazdasági vállalkozássá (колективні сільськогосподарські підприємства) szervezték át. A másik lényegi mozzanat a tulajdoni viszonyok újrakodifikálása volt. A mezőgazdasági vállalkozások által használt földeket az állam ennek érdekében az alkalmazottak közösségi (kollektív) tulajdonába adta át. Ezenkívül a korábbi kolhoz- és szovhoztagok – akik már több generáció óta nem rendelkeztek magántulajdonnal – az államtól igazolásokat kaptak arról, hogy a kollektív vagyonból meghatározott résztulajdonnal, azaz egyéni földhasználati jogokkal és bizonyos tulajdoni hányaddal rendelkeznek.¹⁹

Össességében azonban – a kezdeti pozitív jogi lépések ellenére – a gyakorlatban kevés dolog változott, hiszen a rendszerváltás utáni első évtizedben a nagyüzemi gazdasági struktúra dominanciája majdhogynem érintetlen (ASH, 2005, 52.), a magántermelés szintje pedig továbbra is alacsony maradt.²⁰ Ezeket a nehézségeket jól illusztrálja az a tény is, hogy az 1990-es évek végén Kárpátalja mai területén még mindig mintegy 132 kolhoz és 42 szovhoz működött és számos olyan gazdasági organizmus létezett (pl. 13 kol-

¹⁶ Lerman – Csaki a földreform kezdetének időpontját az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (ukránul: УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка) által elfogadott új földködex 1991. március 15-ei hatálybalépésétől számítja. Lásd: LERMAN – CSAKI, 2000, 11.

¹⁷ Jóllehet a mezőgazdasági területek magánbirtoklásának jogát már a 2001-es földtörvény-könyv is lehetővé tette, ugyanez a törvény a földek szabad értékesítését azonban felfüggesztette, illetve ideiglenesen megtiltotta. Az elmúlt évtizedekben a földeladási moratóriumot Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa kilencszer hosszabbította meg, legutóbb 2018-ban 2019 végéig.

¹⁸ A földreform 1991–1999 közötti szakaszának részletes elemzését lásd itt: LERMAN – BROOKS – CSAKI, 1994, 1995; LERMAN – CSAKI, 1997, 2000.

¹⁹ A kolhoz- és szovhozalkalmazottak egyéni parcelláinak pontos méretét és helyét nem határozták meg konkrétan, ami zavart keltett a közösségi–egyéni tulajdonviszonyok közötti határok értelmezésében, és hozzájárult ahhoz a „cinikus, de általánosan elterjedt meggyőződéshez, hogy »semmi sem változott«” (PERROTTA, 2000, 158.).

²⁰ Ukrajna területén az agrárszektorban 1998-ban még a 10.764 újjászervezett kolhoz mintegy 65%-a (7000) kollektív mezőgazdasági vállalkozás, 13,2%-a (1421) részvénytársaság, 8,9%-a (966) vidéki gazdasági egyesület, 1,3%-a (144) mezőgazdasági szövetkezet, 8,6%-a (933) pedig egyéb (nem privát) szervezeti formában működő agrárvállalkozás volt. A magántermelők (azaz az egyéni vagy bérvállalkozók) aránya ebben a szférában mindössze 2,7%-ot (300) tett ki. Ugyanebben az évben a mintegy 2213 szovhoznak több mint fele (63,3%, 1401) szintén kollektív mezőgazdasági vállalkozás volt, ezen kívül további 30,6%-uk (679) részvénytársaságokat, 6%-uk (133) pedig egyéb típusú vállalkozásokat alkotott (ILCSUK – ZRIBNJÁK – MELNIK, 2009, 27.).

hozközi vállalat, 134 mezőgazdasági gépjavító üzem, 135 élelmiszeripari vállalat, 106 hús- és tejipari vállalat, 11 technikai-javító vállalat, 35 építőipari szervezet), amelyek szerepköréhez még szervesen hozzátartozott az egykori kolhozokban és szovhozokban végzett termelőtevékenység kiszolgálása (RUSCSÁK – PADJÁK, 2004, 11–12.).

A rendszerváltás után az agrárszektor szerkezeti diverzifikációjában az első jelentősebb fordulatot „A mezőgazdasági ágazat reformjának felgyorsítását célzó azonnali intézkedésekről” elnevezésű, 1999. december 3-án (1529/99. számú) jóváhagyott elnöki rendelet hozta. Ez többek között lehetővé tette, hogy a lakossági földrészevények addig csak névlegesen – papíron létező – jogai már a gyakorlatban is érvényesülhessenek: biztosította például a szabad kilépés jogát a kollektív mezőgazdasági vállalkozásokból, így az egykori kolhoz- és szovhoztagok fizikailag is hozzáférhettek saját földparcelláikhoz (LERMAN – SEDIK – PUGACHOV – GONCHARUK, 2007, 1.).

Az általam vizsgált, mintegy 7 települést egyesítő „Határőr” Agrárcég kolhoz posztiszocialista átszervezése e makroszintű jogi, politikai, gazdasági változások kontextusába illeszkedett. A péterfalvi kolhoz 1993-ban alakították át kollektív mezőgazdasági vállalkozássá. Az új formáció vezetője – az 1960-tól regnáló kolhozelnök leváltását követően – 2000-ig a korábbi elnökhelyettes lett, ezután – az intézmény teljes felosztásáig és megszűnéséig – még kétszer választottak új elnököt a gazdaság élére (mindkettő a gazdaság korábbi vezetőségéből, illetve az egykori nomenklátúra tagjaiból került ki).

Az ezredfordulón a gazdaságot kisebb egységekre bontották: 2000 márciusában két nagyobb céget (Péterfalva központtal a „Határőr” Kft.-ét, Nagypalád központtal a „Túr” Kft.-ét), ezt követően pedig még egy kisebb vállalkozást („Kárpáti” Kft.-ét) hoztak létre – a teljes kollektív vagyon értékesítésére és rendkívül alacsony áron történő privatizációjára csak ezt követően került sor.

Az egykori „Határőr” kolhoz jogutódjainak közös vagyona az ezredforduló első éveiben még tetemesnek volt mondható: csak a két nagyobb vállalkozás – a „Határőr” és a „Túr” Kft. – összértéke 15 millió 258 ezer hrivnyát tett ki.²¹ Ez a hatalmas összeg csak a péterfalvi községi tanács területén – a Túr Kft. nélkül – egyebek mellett nyolc nagyobb gyárat és a hozzá tartozó ingatlanokat (konzervgyár, téglagyár, húsfeldolgozó üzem, optikai üzem, huzalkötegelő-üzem, fűrészüzem, IKEA-bútorüzem, horgász- és sportszergyár), hét jelentősebb gazdasági részleget (két állatfarm, egy juhfarm, egy csirkefarm, egy jószágáztallda, két kertészet), két mezőgazdasági gépparkot (traktor- és autópark), továbbá számos más nagy értékű ingatlant (parasztcsárda, kolhoziroda, közösségi szolgáltatóház, vidámpark, sportkomplexum, skanzen, képtár) tartalmazott.

A közös vagyon szintén jelentős részét tette ki a gazdaság gépparkja és jószágállománya. A rendelkezésre álló adatok szerint csak a péterfalvi kolhoz gépállománya 2000-ben – a Túr Kft. gépparkja nélkül – összesen 38 teherautót, 7 személyautót,

²¹ A harmadik, kisebbik cég, a „Kárpáti” Kft. összesen 1,5 millió hrivnya értékű vagyonjeggyel vált ki a péterfalvi kolhozból, amit kezdetben 41 részvényes (egykori kolhoztag) adott össze. A ki- és visszalépéseket követően a cég tulajdonában az eredeti összegből 2002-ban már csak 600 ezer hrivnya értékű vagyonjegy maradt, amelyet a Kft. elnöke, a kolhoz egykori vízügyi mérnöke – hosszas pereskedések után – részben megszerzett, részben pedig megvásárolt a részvényesektől.

3 buszt; 31 mezőgazdasági nagygépet (pótkocsik, különféle maró- és hegesztőgépek stb.), 35 traktort, 4 markológépet, 12 kombájnt, 36 utánfutót, 24 tárcsát, 10 boronát, 7 gépeket és 80 egyéb szerszámgépet (ültető- és vetőgépeket, önjáró kasza- és permetezőgépeket stb.) foglalt magába. Ezek közül a tehergépkocsik átlagéletkora 15, a traktoroké pedig mindössze 14 év volt, amely ezáltal – még az ezredforduló évében is – meglehetősen nagy anyagi értéket képviselt. Ugyanebben az időben a kolhoz állat- és jószágállománya 5033 db szarvasmarhából, 1740 db sertésből, 6527 juhból és több tízezer baromfiból állt. Ennek a két vagyonelemnek az összértéke elérte az 1.537.000 hrvnyát, ami – a hasonló volumenű nagypaládi kolhoz mezőgazdasági eszközeivel és állatállományával együtt – a kolhoz teljes vagyonának csupán ötödét (19,9%-át) tette ki (1. táblázat).

E kiragadott adatok – a tovább időzhető példák nélkül is – plasztikusan szemléltetik a több évtized alatt felhalmozott kollektív vagyon hatalmas mértékét, továbbá az egykori kolhozok a lokális gazdasági erőforrások redisztribúciójában játszott meghatározó szerepet.

1. táblázat A „Határőr” Agrárcég kolhoz jogutódai vagyonának összértéke vagyonelemek szerint (2000. 05. 29).²²

I. Privatizálható tulajdon- és vagyonelemek	Határőr Kft.	Túr Kft.	Összesen	
	Vagyonérték (hrv.)		Vagyonérték	
			(hrv.)	%
1. épületek és létesítmények	4.989.000	4.864.000	9.853.000	64.6
2. gépi technika	1.367.000	1.332.000	2.699.000	17.7
3. termelési és igavonó jószág	170.000	166.000	336.000	2.2
4. részvény	93.000	90.000	183.000	1.2
5. növendék jószág	262.800	256.000	518.800	3.4
6. megtermelt tartalékok	664.000	647.000	1.311.000	8.6
7. nem befejezett termelés	177.000	173.000	350.000	2.3
Összesen (1-7. sor)	7.722.800	7.528.600	15.258.000	100
II. Oszthatatlan közös alapok				
8. Tartalékalap	-	-	1.695.000	
9. Adósságok rendezését szolgáló alap	-	-	381.200	
Összesen (8-9. sor)	-	-	2.076.200	
ÖSSZVAGYON			17.644.069	

A „Határőr” agrárcég tulajdonát képező földterület 2000-ben összesen 4074,3 hektárt tett ki, ebből az intézmény két jogutódja: a péterfalvi „Határőr” Kft. 1702,6 hektárt, a nagypaládi „Túr” Kft. pedig 2371,7 hektárt birtokolt. A mezőgazdaságilag hasznosítható, osztásra kerülő földalap aránya azonban ennél valamivel kevesebb (összesen 3772

²² A táblázatokban szereplő adatok a „Határőr” Kft. vezetőjének magántulajdonában lévő hivatalos dokumentumokból származnak, amelyekből a tanulmányban látható táblázatokat és adattáblákat a szerző szerkesztette.

ha) volt, mivel a teljes összterület magában foglalta azokat – az államtól és a községi tanácstól átvett – kisebb földrészeket is, amelyek nem hasznosíthatók, de a művelés alá vont területekhez tartoztak, továbbá a gazdasági udvarok alatt helyezkedtek el (erdők, bozótosok, mocsaras helyek; kanálisok, mezei utak és egyebek) (2. táblázat).

2. táblázat A „Határőr” Agrárcég kolhoz jogutódainak földterülete művelési ágak szerinti bontásban.

Földterület-típusok	Az osztatlan „Határőr” kolhoz földvagyon		
	„Határőr” kft. (ha)	„Túr” kft. (ha)	Összesen (ha)
I. Mezőgazdaságilag hasznosított területek			
1. Szántó	1202.7	1689	2891.7
2. Többéves ültetvények	109.6	93.4	203
3. Kaszáló	8.8	36	44.8
4. Legelők	254.9	377.6	632,5
Összesen (1–4. sor)	1576	2196	3772
II. Egyéb területek			
5. A községi tanács tulajdonából átadott föld	56.6	24.3	80.9
6. Állami tulajdonból átadott egyéb földterület: erdők, bozótos, mocsarak, a vizek, utak és épületek alatti területek	70	151.4	221.4
Összesen (5–6. sor)	126.6	175.7	302.3
Földterület nagysága összesen (1–6. sor)	1702.6	2371.7	4074.3

3. Vagyonprivatizáció és szerkezetváltás: tőkefelhamozás és elszegényedés a tiszaháti településeken

A péterfalvi kolhoz privatizációja során a kolhozisták vagyonszerzőinek értékét az alkalmazottak fizetése (50%), valamint a ledolgozott munkaidő hossza alapján (50%) határozták meg; az egyes családok által 1948-ban közösbe adott magántulajdont (a bevitt földet, jószágot, felszerelést) nem vették figyelembe. Az elhunyt kolhoztagok vagyonszerzőjét és tulajdonjogát a hozzátartozók, illetve családtagok nem örökölhették meg, az így bent maradt vagyon- és tulajdonrészek az osztásra kerülő közös vagyon értékét növelték.

A vagyonszerzőkhez az igényjogosultak meghatározott portfólióban, „csomagban” jutottak hozzá, amely – többé-kevésbé – követte a teljes kolhozvagyon strukturális felépítését: minden kolhoztag saját tulajdonhányadának 64%-át ingatlanra, 24%-át gépi- és technikai felszerelésre, 10%-át élőállatra, 2%-át pedig egyéb kisebb értékű vagyontárgyakra (villanykapcsoló, konnector, alkatrészek, számszámok stb.) válthatta be. A kollektív tulajdonban levő földterület újraelosztása a fentieként kissé eltérő elveket követett. Minden egyes kolhoztagnak azonos értékű föld jutott, amit az új tulajdonosok – az adott földterületek aranykorona-értéke szerint – különböző nagyságú (0,53–0,74 ha közötti) parcellákban kaptak meg.

A kolhozvagyon privatizációjának elvei – a végső tulajdonosi struktúra kialakulása szempontjából – azonban valójában egyáltalán nem érvényesültek. Az új, kisszámú és tőkeképes elit ugyanis már a kolhozvagyon nevesítése után, az 1990-es évek végén (a gazdasági recesszió és pénzügyi infláció éveiben) hozzáfogott a vagyonejgyek felvásárlásához. A vagyonejgyek felvásárlási ára 2002-ben a névértéknek mindössze 10-20%-át tette ki; 1 hrivnya értékű vagyonejgyért így mindössze 10-21 kopejkát kaptak az egykori kolhozmunkások a faluban, ami egy nagyon kis számú elit vagyonhoz jutását tette lehetővé. („A vezetőség kibaszott velünk, elvitték a vagyonejgyet 20 kopejkájával, bemázolták vele a szemünköt. *Aki közel ült a tűzhez azok kiváltották vele a vagyont, mi meg csak nyaltunk a szánkot. A szegény az szegény volt akkor is, meg most is.*”²³)

A szocialista állami vagyon lebontásának folyamata a helyi elitek által kontrollált gazdasági tőke átmentésének, konvertálásának különféle technikáin alapult. Ezek közül – csupán a példa kedvéért – itt mindössze két jellemző stratégiát emelnék ki.

1. Az egyik technika az igényjogosultak körének tudatos szűkítése volt. Ennek legitimálásához a vizsgált településeken az egyik első lépést egy 2000 elején elfogadott közgyűlési határozat jelentette. E szerint a kolhoztagok közül csak azok jogosultak résztulajdonra a közös vagyonból, akik 1994. május 24-ig aktív jogviszonyban álltak munkáltatójukkal, a kolhozzal. Ennek az alapelvnek a kodifikálása azonban a gyakorlatban az alkalmazottak egy jelentős részének automatikus kizárását jelentette, hiszen a helyi aktív korú népesség mintegy 30%-a a rendszerváltás időpontjában már a kolhoz ipari szektorában dolgozott, ahol – a külső felvevőpiacok összeomlásával – 1994-ig az egyes gyárüzemek gyors ütemben épültek le, vagy jogutód nélkül szűntek meg egyik napról a másikra. A helyi melléküzemágakban, gyárakban foglalkoztatott ipari bér munkások többsége – fizetés és munka hiányában – önként, vagy az üzemek felszámolása miatt 1994-ig tulajdonképpen elhagyta a kolhozt. Az ipari szektorban foglalkoztatottak többsége így lényegében kiszorult a tulajdonszerzés lehetőségéből, ami általános felháborodást keltett a faluban („Ezek [értsd: „kolhozvető elit” – B. S.] nagyon aljadékok voltak. Aki a kolhozbul elment, azok nem kaptak semmit. Csináltak egy ilyen törvényt, hogy nekik több jusson, amivel kisemmizték a fél falut.”²⁴ „Aki például vagy 20 évvel azelőtt itt hagyta a kolhozt, az már nem kapott semmit, de aki '94 tavaszán jött dógozni, fiatal iskolás, dógozott 3 hónapot, az is annyit kapott, mint aki dógozott 30 évet”.²⁵)

2. A kollektív erőforrások magánvagyonná alakításának másik tipikus gyakorlata a nagyobb értékű tulajdonelemek kiválogatása – kisajátítása vagy értékesítése – volt, amelynek egyfelől kedvezett a lassú gazdasági átmenet: vagyis a majdnem egy évtizedig tartó privatizáció, másfelől a piacgazdaság intézményesítésével kapcsolatos törvénykezések és szabályok tisztázatlansága is.

²³ F. M., sz. 1959, magyar nő, Tiszabökény. Az adatközlők védelme érdekében az interjúalanyok személyes adatait nem közlöm. Jellemzésükre fiktív monogramokat használok, illetve – ahol az szükséges és esetleg a szövegkörnyezetből nem derül ki – feltüntetem születési évüket, etnikai hovatartozásukat, nemüket és születési helyüket.

²⁴ N. B., sz. 1957, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

²⁵ V. Gy., sz. 1964, magyar férfi, Tiszabökény.

A kolhoz és annak jogutódjait vezető adminisztratív-gazdasági elit az általa kiszemelt értékesebb ingatlanok, eszközök egy részét – a törvény által kötelezően előírt – tartalékba, valamint az adósságok finanszírozására létrehozott oszthatatlan közös alapba helyezte át. Ezeknek az alapoknak az összértéke 2000. május 29-én elérte a 2 millió 765 ezer hrivnyát, ami a péterfalvi kolhoz teljes vagyonának mintegy 11,9%-át tette ki. (1. táblázat) A lekötött alapokban található vagyonelemeket – a privatizációs hullám előrehaladtával – a kolhozvezetőségi tagok időről-időre átminősítették szabadon felhasználható tartalékokká, így azokat később könnyen értékesíthették vagy versenytársak nélkül vásárolhatták meg. Az egyik interjúpartner visszaemlékezése szerint ezzel a módszerrel „apránként szépen eladogatták a kolhozot, azzal az ürüggyel, hogy most nem tudunk vetni, hát kell gázolajat venni.... most jószágot kell venni. Hát akkor veszünk gázolajat, eladtunk egy buszt. Ilyen ürüggyel eladtak mindent, így adták el a technikákat. Ilyesmikre érted elaprózódott a kolhoz, így ment széjjel. Mire osztani kellett, már nem vót mit osztani.”²⁶

A privatizációban az igényjogosultak közül az egyszerű kolhoz munkások többsége ezért főként inkább csak a kisebb értékű vagyontárgyakhoz (elsősorban az ingóságokhoz) jutott hozzá. Az egyik interjúalany megfogalmazása szerint: „...a kolhozban rengeteg szarvasmarha, bárány, meg más jószág vót, és evvel *betömték a népnek a száját*, szétosztották köztük. *És az emberek mentek nagy boldogan, a kötelet ráncigálták egy girhes tehénnel, a nagyértékű dógokat meg, mint amilyen az autópark vót például, eladták kopepekért, kisémmiszték úköt. Három négy ember tönkre tette ezt a több ezer embert.*”²⁷

Ennek eredményeként a kollektív vagyon, ezen keresztül pedig a lokális erőforrások új birtokosai két társadalmi csoportból: a kolhoz vezető egykori adminisztratív-politikai elitek (a „főnökök”), valamint a határvidéki feketekereskedelem (cigaretta-, ember- és üzemanyagcsempészet) megvagyonosodott új gazdasági elitek közül kerültek ki. E két társadalmi csoport tulajdonszerzésének sikerét megfelelően érzékeltetik a következő kiragadott példák.

A vizsgált településcsoporton egy átlagos kolhoz alkalmazott 40 év ledolgozott munka-viszony után hozzávetőleg 4-6 ezer hrivnya értékű ingatlan és ingó vagyon privatizálására volt jogosult. Ezzel szemben a kolhoz korábbi vezetőségi tagjai közül például az egyik tisztségviselő (a gazdaság egykori vízügyi mérnöke), aki összesen 15 évet dolgozott a kolhozban, többek között privatizálta a falu vidámparkját (lásd: 3. kép), valamint a kolhoz egyik tanyáját. A két ingatlan becslült értéke összesen 121.086 hrivnya (!) volt. Egy másik vezető, a kolhoz húsfeldolgozó üzemének rendszerváltás utáni igazgatója összesen 395.035 hrivnya (!) értékben vásárolt ingatlant (a kolhoz parasztsárdáját és húsfeldolgozó üzemének épületét). A „Határőr” Agrárcég kolhoz jogutódjának egyik elnöke, a 2000-es évek elején amortizált nettó értéken – az épületben hagyott nagyértékű gépek felszámolása nélkül, jóval a piaci érték alatt – vásárolta meg a kolhoz egykori nemzetközi együttműködéssel létrehozott vállalatának, az IKEA helyi üzemének az épületét (44.000 hrivnya), a tivadari kerté-

²⁶ N. B., sz. 1957, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

²⁷ K. V., sz. 1952, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

szetet (1.550 hrvinya); a kolhoz főkönyvelője a péterfalvi fűrésztelepet (66.403 hrvinya), az építőbrigád vezetője pedig a kolhoz egykori téglagyárát (211.672 hrvinya).

3. kép Tiszapéterfalvi vidámpark (2012).

A közös javak monopolizálásában azonban – talán az előbbinél is – nagyobb szerepet játszottak a poszt szocialista informális gazdaságból meggazdagodó csoportok, amelynek tagjai jelentős és könnyen mobilizálható pénztökével rendelkeztek. Az idézhető számos példa közül csupán kettőt emelnék ki: az egyik annak az üzletembernek az esete, aki – a helyi lakosok megítélése, a falusi közvélemény szerint – a határvidéki feketekereskedelemről szerezte meg vagyona nagyobb részét a kilencvenes évek végén. Ez a személy a privatizációban egyebek mellett a tivadari állatfarm egy részét (74.250 hrvinya), a kolhoz juhhodályát (41.210 hrvinya), az autópark központi műhelyét (114.571), valamint a település központjában található, több ezer négyzetméteres alapterületű ún. közösségi szolgáltatóházat vásárolta meg. (Ez utóbbit lásd itt: 4. kép. Az ingatlan pontos értékéről nincs adat). Egy másik csempész lett a tulajdonosa a péterfalvi kolhoz nagypaládi téglagyárának (290.000 hrvinya), az állathizlaldának (225.560 hrvinya), a műszergyárnak (318.376 hrvinya), a varrodának (76.654 hrvinya), a tyúkfarm épületének (nincs pontos adat), valamint az azokhoz tartozó gépeknek és vagyontárgyaknak. Az említett két személy az általuk birtokolt gazdasági, politikai tőke révén a tiszaháti települések belső gazdasági, társadalmi életére jelenleg is alapvető befolyást gyakorol: az előbbi 2010-től a település egyik vezető tisztségviselője, a járási tanács tagja, az egyik legnagyobb kárpataljai kisebbségi érdekképviselői, politikai szervezet helyi elnöke, ezen kívül számos (építőipari, kereskedelmi) vállalkozás tulajdonosa; az utóbbi a mikrorégióban az egyik legnagyobb agrárvállalkozó (100 ha földön gazdálkodik; több százezer darabot számláló tyúk- és kacsafarmja, valamint jelentős egyedszámmal rendelkező sertéstelepe van).

4. kép Községi szolgáltatóház (a helyiek szóhasználata szerint: „kombinát”),
Tiszapéterfalva (2002).

A gazdasági, politikai eliteknek ez a két frakciója szerezte meg a helyben elérhető földterületek legnagyobb részét is. A péterfalvi községi tanács területén a kolhoz rendelkezésre álló földalapjából (1576 ha) összesen 1194,04 hektár földet osztottak szét 1889 lakos között. Ez azt jelenti, hogy az egy főre jutó földbirtok mérete átlagosan mindössze 0,6 hektárt tett ki. A mezőgazdasági földprivatizáció – a településen élő népesség szemszögéből – így lényegében az 1948 előtti kötött földpiac, vagyis a korábbi feudális eredetű tulajdon- és birtokszerkezeti viszonyok restaurálásával ért véget. Ezeket az egyenlőtlenségi viszonyokat jól tükrözi, hogy amíg 1938-ban a népességnek még csupán a háromnegyede, vagyis 78,5%-a volt földnélküli, illetve 0–0,2 hektár közötti törpe- és kisbirtokos (SZÖLLŐSY – JÁNKI – THIRRING 1939, 160–161.), addig hét évtizeddel később, 2011-ben ugyanezekben a tiszaháti településeken már a földtulajdonnal rendelkező lakosság 97,1%-a (!) 1 hektárnál kisebb méretű területet (ún. „zsebkendő-parcellákat”) birtokolt. Másként fogalmazva a helyi lakosság döntő hányada a – 0,24-től 0,67 ha területű – háztájin kívül jelenleg nem rendelkezik semmilyen földvagyonnal vagy birtokrésszel.

3. táblázat Birtokméret, földtulajdoni viszonyok a tiszaháti településeken (2012).²⁸

Magántulajdonban lévő földbirtok mérete	Tulajdonosok száma (fő)
0 hektár (földnélküli)	0
0–,2 hektár	147
0,2– 0,5 hektár	1163
0,5– 1 hektár	1813
1– 5 hektár	76
5– 10 hektár	4
Összesen	3203

A birtokszerkezet és földhasználat terén kialakult egyenlőtlenségeket azonban tovább súlyosbítja az a körülmény, hogy a kisebb (1–5 hektáros) területekkel rendelkező birtokosok között jelentős az inaktív, illetve nyugdíjasok aránya. A településen végzett legutolsó terepmunkám időpontjában, 2018-ban 1 hektár mezőgazdasági termőterület megművelése – növényvédelem és talajjavító munkák nélkül – hozzávetőleg 8800 hrvnyába (88.000 Ft-ba) került,²⁹ egy átlagos havi nyugdíj összege ugyanakkor 1300 hrvnya (13.000 Ft) volt a faluban. Ebből egyértelműen látható, hogy az egy vagy két-személyes nyugdíjas háztartások többségének havi bevétele – az agrártermelés területén – szinte egyetlen részfeladat elvégzésének finanszírozását sem teszi lehetővé. Nem véletlen tehát, hogy e kistulajdonosi réteg tagjai – az agrártevékenységhez szükséges technikai, gépi eszközök és anyagi erőforrások hiányában – rendszerint haszonbérbe adják vagy végleg értékesítik³⁰ saját földterületeiket, ami tovább növeli az adott település csoporton a földtulajdon-koncentráció amúgy is magas mértékét.

A községi tanács adatai szerint az öt településen hivatalosan 2018-ban 268,24 ha földet bérelnek, ebből 74,93 ha-t magán, 193,32 ha-t pedig jogi személy vett bérbe. Mindebből azonban nem alkotható hiteles kép a valóságos birtok- és tulajdonosi viszonyokról; a főfoglalkozású agrártermelők döntő része ugyanis informális („szóbeli”) alkuk és megállapodások keretében jut jelenleg is újabb földterületekhez. A péterfalvi polgármesteri hivatal földügyekért felelős hivatalnoka szerint a birtokkoncentráció mértéke igen magas mind az öt faluban: a mintegy 5495 fős népességgel rendelkező település csoporton az informálisan bérelt földekkel együtt a mezőgazdaságilag hasznosítható teljes termőterület (4542 ha) hozzávetőleg 70%-át mindössze 37 személy birtokolja vagy műveli.

Az eddig elmondottak tanúsága szerint tehát a vagyonprivatizáció folyamatát egyfelől: a) a helyi társadalom középrétegeinek intenzív és tartós lecsúszása kísérte, amely a vizsgált településeken egyszersmind magával hozta a szegénység új és tömeges formáinak megjelenését is. Ennek egyik természetes – témánk szempontjából fontos – követke-

²⁸ Az adatok a Tiszapéterfalvi Polgármesteri Hivatalból származnak (a táblázat saját szerkesztés).

²⁹ Szántás 2500 UAH/ha, tárcsázás 2500 UAH/ha, vetés 1300 UAH/ha, aratás 2500 UAH/ha.

³⁰ A tiszaháti falvakban 2018-ban 1 hektár mezőgazdaságilag hasznosítható föld 1000 dollárba került, a nem privatizált vagy (felmenőktől) örökölt földrészek hektáronkénti vételára ennek az összegnek csupán felét, 500 dollárt tett ki.

ménye volt, hogy a 90-es évek elején az állami foglalkoztatásból kiszorult, a vagyonprivatizáció után pedig lényegében jelentősebb tulajdon és mobilizálható pénztőke nélkül maradt lakosság olyan túlélési technikák – Böröcz József kifejezésével „tőkehelyettesítő intézményi megoldások” (BÖRÖCZ, 1995, 33.) – alkalmazására kényszerült, amelyek a közvetlenül nem elérhető, nem birtokolt, tehát a lokális társadalmi struktúrán kívüli, új gazdasági és szimbolikus javak megszerzésére, hasznosítására és újraelosztására irányultak. A vizsgált mikrorégióban – megközelítem szerint – ilyen *instrumentális cselekvéseknek* (LIN, 2001, 17–19.) tekinthető az államhatárra mint gazdasági erőforrásra építő stratégiák többsége is. Így éppúgy ide sorolhatjuk például a munkavállalási célú migráció bizonyos típusait (a magyarországi építőipari munkások, a mezőgazdasági idénymunkások, háztartási alkalmazottak tevékenységét), mint a határvidéki csencselés, feketekezeskedelem különféle technikáit (magyarországi fuvarozás, a mindennapi és tartós fogyasztási cikkekkel – élelmiszerrel, ruhával, műszaki termékekkel – való piacozás, üzletelés).³¹

A lokális társadalom egy részének lecsúszásával és globális gazdasági stratégiának intézményesülésével egyidőben megfigyelhető volt azonban egy másik tendencia is. Ez lényege szerint b) egy új, kisszámú tulajdonosi, tőkés réteg megjelenését és felemelkedését jelentette a faluban. Ennek az új gazdasági, politikai elitnek a magatartására – az előbbivel ellentétben – elsősorban egyfajta expresszív cselekvés (LIN, 2001, 17–19.) volt jellemző. Ezeknek az expresszív cselekvéseknek – nagyon leegyszerűsítve – az előbbiekkal ellentétben az elsődleges célja nem a külső, hanem sokkal inkább a helyi társadalom térénumán belül elérhető, vagyis a közvetlenül rendelkezésre álló erőforrások (föld, ingatlan, pénz, munkaerő, infrastruktúra stb.) kisajátítása, megőrzése, védelme és mozgósítása volt.

Ezek az (ideáltipikus) cselekvések a valóságban természetesen nem „tisztá”, hanem általában vegyes típusokat, vagy ha úgy tetszik: hibrid gazdasági struktúrákat alkotnak.³² Az egyes típusok megkülönböztetése azonban – megközelítem szerint – analitikus szempontból mégiscsak fontos, hiszen a fent említett cselekvéstípusok az adott helyi társadalomban különböző modalitású erőforrás-gazdálkodási döntéseket jelenítenek meg. Ily módon pedig a javak előállításának, konverzióinak és elosztásának meglehetősen eltérő felépítésű hálózatait és gazdaságpolitikai modelljeit tükrözik (*4. táblázat*).

³¹ Ezeknek az aktivitási formáknak a részletező bemutatását, leírását lásd itt: BORBÉLY, 2015a, 2015b.

³² Erre az átmeneti erőforrásgazdasági stratégiára nagyon sok – alapvetően eltérő – példát hozhatnánk. A legkézenfekvőbb azonban talán a formálisan áttelepült, de továbbra is Kárpátalján élő, ingázó nyugdíjasok (retirement migrants) esete, vagy akár a csempészetből meggazdagodó, mindkét országban ingatlanlannal rendelkező, szintén ingázó életformát élő gazdasági elitnek (welfare migration) példája is. Mindkét csoport esetében közös vonás ugyanis a lokális és transzlokális erőforrások párhuzamos használata: az adott személyek – részben a kettős állampolgárság intézményének köszönhetően – Magyarországon a származási országénál magasabb színvonalú szociális szolgáltatások (nyugdíjat, társadalom-, és egészségbiztosítást) megszerzésére törekednek, ennek segítségével pedig eredményesen képesek növelni vagy megőrizni a kibocsátó településen belül kialakított versenyelőnyeiket. Ennek köszönhetően mindkét társadalmi csoport tagjai az alternatív (külső) erőforrások mobilizálásával hatékonyan növelik egyszersmind a lokális (belső) gazdasági, társadalmi tőkéjüket is, ami elősegíti számukra, hogy a származási településeken a helyi népesség átlagához képest magasabb életszínvonalon és sokkal jobb egzisztenciális körülmények között éljenek.

4. táblázat. A vizsgált falu erőforrás-gazdálkodás politikájának szerkezeti modellje.

Gazdasági (al)rendszerek	Hétköznapi gazdasági praxisok	Hálózati erőforrások
<ul style="list-style-type: none"> • Fejlett informális tőke- és piachelyettesítő megoldások (cempészet, határvidéki feketekezeskedelem, nemzetközi migráció stb.) • Fejletlen formális gazdaság (diszfunkcionális ukrán nemzetállam) 	Instrumentális cselekvések	Lokális, „belső” erőforrások
	Expresszív cselekvések	Globális, „külső” erőforrások
	Hibrid cselekvések	Transzlokális (glokális) erőforrások

4. Globális kontextusok: magyarországi támogatások, vidéki erőforrás-politikák

A lokális társadalomnak ez az erőforrás-gazdálkodási politikája 2010 után (nem kis részben a kettős állampolgárság intézményének bevezetése, az orosz–ukrán hibridháború eszkalálódása, az ukrán állam gazdasági recessziójának elmélyülése, valamint a magyarországi politikai expanzió regionális felerősödése következtében) jelentősen átalakult.

Az intézményes válsággal küzdő ukrán nemzetállam terében megjelent ugyanis egy alternatív (nemzetközi) aktor, a fejlesztő magyar állam, amely a vizsgált vidéki településeken – a magyarországi támogatásokkal fenntartott gazdasági, oktatási, egészségügyi, jogvédő szervezeteken, programokon és akciókon keresztül – a formális politikai hatalom gyakorlatának és az intézményes tőkeallokáció mechanizmusainak újszerű tapasztalatát alakította ki.

Ezek az új, külső (külföldi) erőforrások azonban – amint arra a tanulmány első felében már utaltam – nem egy államilag ellenőrzött, demokratikus, piaci miliőben, hanem egy informális technikákon keresztül felépített – Keith Hart kifejezését használva – „vad, meg nem szelídített informális piac” kontextusában jelennek meg (HART, 1990, 158.). Az általam vizsgált tiszaháti településeken ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a magyar kormány transzszuverén nemzet- és államépítési törekvése – ennek részeként pedig a régióban élő magyar etnikai kisebbségnek nyújtott anyagi és egyéb anyaországi támogatások – a már meglévő lokális erőforrás-politikák részeként valósult meg. Ennek megfelelően a magyarországi támogatáspolitikák egy több évtizede kialakult, örökségként is értelmezhető³³ informális gazdaság helyi logikáiba és infrastrukturális hálózataiba ágyazva jelent meg.

Ezt támasztja alá a magyarországi gazdaságfejlesztési programok közül – csak, hogy egyetlen esetet kiragadjak – a 2016-ban elindult „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfej-

³³ Az informális gazdaságot társadalmi örökségként (azaz a háztartások egyfajta tradicionális, válság-időszakban aktivizálódó tudásaként) közelíti meg például: PINE, 2002.

lesztési Program példája is. A mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítését, valamint innovációjának fejlesztését előtérbe állító program alapvetően két szférában – a turisztika és a mezőgazdaság területén – nyújtott nem visszatérítendő pénzügyi támogatást. Ez utóbbiban, vagyis az agrárium területén az alábbi négy kategóriában adhatták be pályázataikat a kárpátaljai magyar egyéni vállalkozók:

- a) üveg- és fóliaházak telepítéséhez (egy pályázónak adható maximális összeg – 2 M Ft)
- b) kertészeti technológia fejlesztéséhez (egy pályázónak adható maximális összeg – 2 M Ft)
- c) méhészetek létrehozásához (egy pályázónak adható maximális összeg – 0,5 M Ft)
- d) valamint állattartó telepek fejlesztéséhez (egy pályázónak adható maximális összeg – 3 M Ft) szükséges eszközök, gépi- és technikai berendezések vásárlásához.

Az általam vizsgált tiszaháti falvakban a 2016-os pályázati ciklusban az említett négy kategóriából háromban (a, b, d) 41, 2017-ben pedig 78 nyertes pályázat született. Az első évben az öt településen valamivel több, mint 72 millió Ft-ot, a másodikban ennek majdnem két és félszeresét, több mint 187 millió Ft-ot osztottak szét. A részlegesen hozzáférhető nyilvános adatokból³⁴ rekonstruálható, hogy a vissza nem térítendő támogatásoknak majdnem a felét (44,5%-át, vagyis 165.664.080 Ft-ot) 21 család kapta meg, amelynek tagjai saját maguk, vagy közvetlen hozzátartozóik (házastárs, testvér, gyerek, fogadott rokon) nevében többször adtak be pályázatot. Ez – a recesszív lokális gazdasági környezetben – néhány család számára meglehetősen nagy tőkeakkumulációt tett lehetővé. Erre utal a támogatási összegek háztartások szerinti megoszlása is, amelyből egyértelműen látható, hogy mindössze két év leforgása alatt a kétszer pályázó 13 család között több mint 52 millió Ft-ot; a háromszor nyertes 5 háztartás tagjai között több mint 87 millió Ft-ot, a négyszer eredményesen szereplő 3 családban pedig összesen több mint 26 millió Ft-ot osztottak szét.

³⁴ Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapjáról letölthető pályázati eredmények között bizonyos kategóriákban (pl. 2017 – vállalkozásfejlesztés, 2017 – mezőgazdaság II. / első és második körös pályázatok/) a pályázó személyes adatai közül csak az adott vállalkozó neve és pályázati kódszáma szerepel. A származási település nevét – az előző évi, 2016-os adatokkal ellentétben – ezek az adatbázisok már nem tüntetik fel, így a fejlesztési források területi megoszlását, illetve annak transzparens követését ezek az adatforrások már nem teszik lehetővé. A táblázatban szereplő információk ezért csupán részlegeseek, a nyertes pályázatok számának és összegének minden esetben kizárólag a minimumát jelölik! Lásd: <https://eganede.com/palyazati-eredmenyek> (letöltés ideje: 2019. augusztus 7.).

5. táblázat Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Programban odaítélt pénzügyi támogatások összege a tiszaháti településeken (2016–2017).

Település neve	2016. év		2017. év		2016–2017		Az egyéni vállalkozók pályázatainak megoszlása nyeresi arányok szerint			
	Nyertes pályázatok száma	Támogatás összesen (HUF)	Nyertes pályázatok száma	Támogatás összesen (HUF)	Pályázatok összesen	Támogatás összesen (HUF)	egyszer	kétszer	háromszor	négyyszer
Tiszabökény, Farkasfalva	11	18.147.202	23	61.733.582	34	79.880.784	21	5	1	0
Tiszapéterfalva, Tivadarfalva	29	52.098.594	51	114.703.970	80	166.802.564	40	8	4	3
Forgolány	1	2.000.000	4	10.768.979	5	12.768.979	5	0	0	0
Összesen	41	72.245.796	78	187.206.531	119	259.452.327	66	13	5	3

Figyelemre méltó – a fent elmondottak tükrében – a pályázók háttere, társadalmi összetétele is. A nyertes kisvállalkozóknak (összesen 87 háztartás) mintegy 26,4%-át a régi, kolhozvetőségi elitek vagy azok közvetlen leszármazottai (12 család), valamint a privatizációból és feketegazdaságból megvagyonosodott csoportok – a helyiek fogalmi kategóriái szerint: „csempészek”, „maffiózók”, „rablók”, „nagy pénzesek” – (11 család) tagjai alkotják. Ezek a családok – nem kis részben a föld- és vagyonprivatizációban elért „sikereiknek” köszönhetően – az elmúlt években fokozatosan váltak a falu legnagyobb agrárbefektetőivé is.

A két frakcióból kikerült mezőgazdasági vállalkozók – az agrártermeléssel párhuzamosan – rendszerint összetett, heterogén gazdasági stratégiákat folytatnak. A legnagyobb két egyéni vállalkozó például 80-100 ha földterületen gazdálkodik, mindketten – 2000-es évek második felétől – nagyüzemi baromfikelletéssel is foglalkoznak. Minden évben hozzávetőleg 20 ezer egyedből álló tojóállományt tartanak, amelyhez a keltető tojásokat – magyarországi közvetítéssel – Franciaországból, Spanyolországból szerzik be. Ezek az agrárbefektetők tavasztól ősziig hetente 130 ezer csibét keltetnek ki, amit kisebb részt a szűkebb régióban, nagyobb részt azonban belső Ukrajnában értékesítenek a faluba érkező ukrán felvásárlók, viszonteladók segítségével. A két nagyvállalkozón kívül négy közepes (3000 db-ból), és számos kisebb (600 db-ból álló) tojóbaromfival foglalkozó agrárvállalkozó van még az öt faluban. Az állattenyésztés mellett több mezőgazdasági vállalkozó végez nagyüzemi zöldség- (elsősorban melegházi uborka, paradicsom, káposzta), valamint szabadtéri gyümölcsstermesztést is. A vizsgált településcsoporton továbbá 20 olyan hivatalosan bejegyzett kereskedelmi magánvállalkozás működik (ebből 4 vendéglátással /kávézó és étterem/, 16 pedig különféle fogyasztási cikkek /élelmiszer, zöldség, gyümölcs, ruha, edény, virág, technikai eszközök stb./ értékesítésével foglalkozik), amelyek nagy részét szintén az előzőekben említett gazdasági elitek tagjai birtokolják, illetve üzemeltetik.

E gazdasági elit tagjai kiterjedt heterofilikus kapcsolatokkal és jelentős ún. áthidaló (bridging) társadalmi tőkével (PUTMAN, 2000, 22–24., PUTNAM – GOSS, 2002, 9–12.)

rendelkeznek, amelyek segítségével meglehetősen sikeresen sajátítják ki a térségbe érkező külső (nemzetközi) fejlesztési forrásokat.

A magyarországi támogatások lehívására 2010-től profitalapú pályázatíró cégeket hoztak létre Kárpátalján is. Ezeket a cégeket kiterjedt informális politikai kapcsolatok fűzik a pályázati cél megvalósítását, illetve annak körülményeit, anyagi és tárgyi feltételeit ellenőrző kuratóriumokhoz, bizottságokhoz és az azokban résztvevő személyekhez. Az említett pályázati irodák ennek megfelelően nem csupán az általuk működtetett infrastruktúrát és adminisztratív-közigazgatási szaktudást, hanem általában a szervezeti hálózataikon belül elérhető társadalmi erőforrásokat is áruba bocsátják (JANCSICS – JÁVOR, 2012), amelyek segítségével a vidéki, falusi elitek egyes – a fentiekben bemutatott – frakciói hatékonyan férnek hozzá a regionális fejlesztési forrásokhoz és valósítják meg saját gazdasági céljaikat. Az informális gazdaság és a formális bürokratikus intézmények összefonódását, illetve az azokon belüli hétköznapi tranzakciók tipikus példáját ábrázolja a következő interjúrészlet is:

„M. – 'az egyik péterfalvi vállalkozó' [B. S.] – hogy megy be a beregszászi pályázati irodába? Telefonál a pályázati irodába a fogdmegjének és megkérdezi: »Ott van az a hosszú hajú kislány az irodába? Mert én ahhoz akarok menni, nem akarok sorba állni«. Már el van készítve a pénz a borítékba, viszi a csokit és a konyakot is. És el van intézve a pályázat, két perc múlva már jön is kifelé. Neki nagyon nagy kapcsolata van és esküszöm neked, hogy itt csak ezen múlik!”³⁵

E korrupciós hálózatokon keresztül a vidéki, falusi elitek különféle hétköznapi technikák (strómanok alkalmazása, már meglévő, használt technikai eszközök újként történő értékesítése, számlahamisítás stb.) segítségével egyszerre több szintéren – a redisztribúció, a piac egymáshoz kapcsolódó formális és informális (al)rendszereiben – végzik a társadalmi tőke gazdasági, anyagi javakra történő átváltását, konverzióját vagy cseréjét:

„B. – az egyik csempészetből megvagyonosodott vállalkozó – nyolc pályázatot nyert eddig, csak más neveken. Itt a faluba is van olyan, ahol 5 traktor van a családba. B.-ék pályáztak nem tudom mennyi melegházra. A melegházat az egyik helyről lebontották, átvitték a másik helyre, hogy tudja megnézni a bizottság. A pénzt zsebre vágják. Hát a másik, F. Lajosék (fiktív név – megjegyzés a Szerzőtől) is pályáztak annyi mindenre, de csak a régi gépeket pakolják át jobbrul-balra. Így működik ez mindenhol. A számlákat kiírta a már meglévő gépre, a botos 10%-ért kiírja neki a számlát, a többit meg zsebre vágják.”³⁶

Az elmúlt években az informális (re)disztribúciós rendszerekbe integrált külső, magyarországi támogatások Kárpátalja határvidéki régiójában az egyenlőtlen lokális tulajdon- és jövedelemelosztási viszonyok posztoszocialista mintázatainak megerősödését, valamint az azok fennmaradását biztosító intézmények további reprodukcióját segítet-

³⁵ B. I., sz. 1952, magyar nő, Tiszapéterfalva.

³⁶ V. J., sz. 1958, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

ték elő. Az egyik péterfalvi interjúalanyom – az Egán Ede gazdaságfejlesztési program kapcsán – szintén ennek a hétköznapi tapasztalatnak adott hangot:

„Megint dombra szarik a kutya. A főnökök megint megcsinálják maguknak a bizniszt, érted? A háztájit nem támogatják. Péterfalván 20 embernek van már csak tehene. De Grezsának nem jut eszébe, hogy minden tehentartó gazdának adok havonta ezer forintot, hogy hadd legyen a háztáji, mert az legalább itt tartsa az embert. De az nem tartsa itt, hogy T. P.-nak, a maffiózónak, aki itt minden földet összekapart a környéken legyen még öt traktorja! Ezek egy se regisztrál be egyetlen alkalmazottat se, nem fizet érte nyugdíjalapot vagy nem adózik értük egy se. Még a bótokba, az ábécékbe se adóznak értük a vállalkozók, csak mind úgy dógoznak zsebre. Csak az emberek nem tudnak mit csinálni. Mit csináljanak a szerencsétlenek? Vagy azt hiszed a másik csempész, C. beregisztrál egy munkást, vagy valamék, amék ennyit pályáztak, ennyi pénzeket megkaptak, ennyi technikát, ennyi gyárja van? Legalább köteleznék Magyarország, hogy öt emberért fizessen hivatalosan: Adjál neki rendes fizetést és fizessél érte! Nem csinálnak ilyet. Az egyszerű embereknek ez nem segít semmit.”³⁷

A külföldi (nemzetközi) támogatások reallokációjában – a lokális elitek informális elosztási és újraosztási rendszerei mellett – fontos szerepet töltenek be a kárpátaljai egyházi intézmények és azok szervezeti hálózatai is, amelyek 2010-től a tiszaháti településeken (a korábbi időszakokhoz viszonyítva) szintén jelentős anyagi és egyéb forrásokkal, illetve hozzáférési lehetőségekkel rendelkeznek. Ezt megfelelően tükrözi talán az az egyetlen kiragadott tény is, hogy az elmúlt 6 évben a mikrorégióhoz tartozó falvakban a magyar állam – az egyház szervezeti apparátusán keresztül – többek között felépített 1 római katolikus templomot (Tiszabökény), 1 görögkatolikus és 1 református közösségi házat (Tiszabökény, Tiszapéterfalva), 1 napközi otthont (Tiszabökény), valamint a tivadarfalvi református gimnázium új épületszárnyait; ezen kívül teljes körűen felújítottak 4 templomot, 4 parókiát, 1 haranglábat (Tiszabökény) és számos egyéb közösségi épületet.

A kárpátaljai egyházaknak a külföldi támogatások redistribúciójában és allokációjában játszott funkcionális szerepe további, részletesebb elemzést igényel – ez a következő évek feladata lehet. Annyi azonban talán így is elmondható, hogy a magyarországi támogatáspolitikai jelentősen megnövelte – az elmúlt másfél évtizedben amúgy fokozatosan felértékelődő – egyházszerkezeten belüli hálózati pozíciók elismertségét, reputációját vagy presztízsét. Az általam vizsgált vidéki, tiszaháti településeken a poszt szocialista és új vállalkozói elitsoportok tagjai látható módon ugyanis egyre kiélezettebb küzdelmet folytatnak ezeknek a státuszoknak (presbitériumi tag, támogató tagok, gondnok, főgondnok, egyházi, pénztárnok stb.) a megszerzéséért, ezen keresztül pedig az adott hálózati kapcsolatok segítségével elérhető szimbolikus és gazdasági erőforrásokért.

Ebből a szempontból az egyház által felügyelt helyi infrastrukturális beruházások egy jelentős része sok esetben – az előzetes tereptapasztalataim szerint – az egyház-

³⁷ N. Gy., sz. 1946, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

szervezeti rendszerbe beágyazott gazdasági elitek (a kivitelezéssel megbízott vállalkozók, kliensek) érdekeit szolgálják, azaz számos esetben nem a még helyben maradt, szélesebb értelemben vett vallási közösségek nézőpontját, értékválasztását tükrözik. Az egyik helyi, református egyháztag megfogalmazása szerint:

„Sándor, itt annyi pénzt adott Magyarország, hogy a pénz nem számít, értsd már meg! Nem kellett elszámolni az építkezéssel se. Amikor itt befejeztük a templomnál a felújítást, kérdeztük a pénztárnoktól, hogy mégis mi mennyibe került. Nem tudott mondani fix összeget, mindenből a legdrágábbat vettük meg, a fedőanyagból a legdrágábbat, mindenből. Az ablakokat most cserélik ki négyrétegű, golyóálló üvegre, amit a tiszteletesnek az embere rendez. Amikor megkérdeztük minek, azt mondta csak, mert, kell, ne kérdezzünk többet, a pénz itt most nem számít”.³⁸

Az intenzív egyházi infrastruktúra-fejlesztéssel egyidejűleg ugyanakkor a tiszaháti települések vallási (református, görög és római katolikus) felekezeteinek létszáma – az általános demográfiai trendek alapján valószínűsíthetően – az elmúlt években drasztikusan csökkent. A mikrorégió központjában, Tiszapéterfalván 2000-ben készítettem a népesség egészére kiterjedő háztartási cenzust, amit – a korábbihoz hasonló szempontok szerint – 2018-ban megismételtem. A felvett adatok alapján mindössze két évtized alatt a helyi népesség összlétszáma (2000. január 1-ei állapotok szerint 965 fő) majdnem felére (52,8%) csökkent. Ebből a természetes fogyás 19,6%-ot, a migrációs veszteség mértéke pedig 27,4%-ot (!) tett ki. (Ezen belül a nemzetközi – főként magyarországi – végleges kitepedők aránya ez utóbbiból 17,5%, a belföldi, regionális vándorlás pedig 10,1%-ot ért el). Az adatok összehasonlításából az is kiderül, hogy a helyi társadalomban további 7,2% volt azoknak a személyeknek a száma, akik a nemzetközi migrációban valamilyen módon közvetlenül érintettek voltak; vagyis változó mértékben, de részben már jelenleg is külföldön élnek: Magyarországon tanulnak (0,8%), itt van legális vagy illegális munkahelyük (2,4%), vagy magyarországi nyugdíjasok, ahol saját tulajdonú lakással, házzal rendelkeznek (4%). A kvantitatív adatokhoz hasonlóan az elvándorlás drasztikus növekedésének és a helyi társadalom belső dezintegrációjának tapasztalatát erősíti meg a településen készített kvalitatív interjúk is, amelyekből egy meglehetősen perspektívátlan jövő képe rajzolódik ki. „Itt nincs a faluban, nincs már ember. Itt már csak alkoholisták maradtak, meg öregek, aktív, fiatal munkaerő csak 5-6%-van – ezt én merem állítani.”³⁹

A helyi népesség elvándorlása, ingázó életformája és a vallási felekezeti közösségek dezintegrációja, szervezeti kereteinek teljes leépülése – a helyben maradó családok perspektívájából – sok esetben megkérdőjelezi a magyarországi állami (túl)finanszírozást, valamint a kárpátaljai egyházak nagyütemű és intenzív ingatlanfejlesztéseit. Ahogyan ezt az egyik református egyháztag is megfogalmazta: „Értelmetlen, amit nálunk [a tiszapéterfalvi református egyházban – B. S] is csinálunk, mert akkorára, amire befe-

³⁸ T. J., sz. 1952, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

³⁹ P. K., sz. 1950, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

jezzük itt a felújításokat, a templomba már húszan nem vagyunk. De itt ez az egész nem erről szól: itt a pénzt el kell kő'teni – az egész erről szól.”⁴⁰

Összefoglalás

Tanulmányomban egyetlen mikrorégió – Kárpátalja tiszaháti településeinek – gazdaságantropológiai elemzésével foglalkoztam, különös tekintettel azokra a recens kortárs változásfolyamatokra, amelyek keretében az elmúlt évtizedben a mai ukrán állam kapacitási problémái és működési zavarai különböző – nemzetközi (transznacionális), regionális(substate) és lokális – szinteken a gazdasági javak előállításának, fogyasztásának és elosztásának alapvetően újszerű, egymással kölcsönös összefüggésben levő mintázatait hozták létre, illetve alakították ki. Az általam végzett mikroszintű vizsgálat rámutatott, hogy az adott kárpátaljai tiszaháti településeken egy időben egyszerre több redisztributív/disztributív rendszer (a javak lokális „belső”, globális „külső” és transzlokális „hibrid” típusait előállító stratégia) működik, amelyek az újraosztott erőforrások, hálózati struktúrák és társadalmi szereplők alapján bizonyos különbségeket mutatnak.

A kutatás tapasztalatai szerint – a részletek figyelembe vétele nélkül – úgy tűnik, hogy a vidéki elit⁴¹ (az egykori nomenklatura-elit és a határvidéki feketekereskedelemből megvagyonosodott új gazdasági elitek) ezeknek a redisztribúciós, disztribúciós rendszereknek a nagy részét, azaz mind a külső (globális piaci és kvázi állami), mind pedig a belső (lokális és informális hálózati tőkével előállított) javaknak a többségét birtokolja.

Ennek megfelelően a helyi társadalom alsó és/vagy alsóközép – a posztoszocialista privatizációban jelentősebb fizikai tulajdon, vagyon vagy tőkésíthető javak nélkül maradt – rétegei különféle informális technikák (külföldi munkavállalás, időszakos vagy végleges elvándorlás, határvidéki csencselés, piacozás, kereskedés stb.) alkalmazására kényszerültek. E változatos informális technikák elsődleges célja a lokális egyenlőtlenségek globális keretek között történő kiegyenlítése olyan alternatív erőforrások közbeiktatásán keresztül, amelyek előállításának, fogyasztásának és újraosztásának a helyi társadalmon belül jelenleg nincsenek meg a külső strukturális feltételei.

A tanulmányban rámutattam, hogy a kárpátaljai magyar kisebbségnek nyújtott külföldi (magyarországi) támogatások ezekbe a globális informális piaci és elosztási rendszerekbe, illetve azok több évtizede kialakult helyi logikáiba ágyazódnak be. A magyar állam transzszuverén nemzetépítési gyakorlata ezáltal a már meglévő lokális gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek újratermeléséhez biztosít anyagi erőforrásokat, ami hosszabb távon – akár akaratlanul is, de – a még meglévő kisközösségek további erodálódását és a leszakadó társadalmi csoportok újabb vándormozgalmaikat indíthatja el.

⁴⁰ N. B., sz. 1957, magyar férfi, Tiszapéterfalva.

⁴¹ A posztoszocialista vidéki elit belső rétegzettségéről és a (szociológiai) elitkutatások recens fogalmi, elméleti megközelítéseiről részletesen lásd: Kiss, 2014.

1. melléklet A kárpátaljai magyaroknak 2017-ben nyújtott magyarországi támogatások összege.⁴²

TÁMOGATÁSOK PROGRAMOK			Külhoni magyar kisebbségek támogatásának teljes összege:	Ebből: a Kárpát-aljára fordított támogatás
I.		NORMATÍV TÁMOGATÁS	millió forintban, egy tizedesjeggyel	
	1.	Szülőföldön magyarul program (tan-könyv, taneszköz és hallgatói támogatás magyar nyelvű oktatási intézményekben tanuló gyerekeknek)	5456.5	471.1
	2	Kárpátaljai természetes személyeknek nyújtott normatív támogatások (magyar nyelven szolgáltatást nyújtó egészségügyi dolgozók, magyar nyelvű közoktatásban, művészeti- és zeneiskolákban, nyomtatott és elektronikus sajtóban dolgozók, könyvtárosok, színészek támogatása)	1321.6	1321.6
II		NYÍLT PÁLYÁZATOK		
	3.	A magyar kultúráért és oktatásért pályázat (a magyar közösség céljait szolgáló kulturális, oktatási és kutatási programok támogatása, írott és elektronikus média, könyvkiadás, civil szervezetek, egyház, és az általa fenntartott oktatási, kulturális, szociális intézmények működését elősegítő pályázatok, valamint ingatlanberuházások)	600	69
	4.	Regionális pályázat	374	34

⁴² A határon túli kisebbségi közösségeknek nyújtott magyar állami támogatásokat összefoglaló táblázat adatait két adatforrásból gyűjtöttem. Az egyik a támogatások elosztásával és lebonyolításával megbízott Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (a táblázatban: BGA) 2017. évi tevékenységéről és működéséről szóló B/1370. számú beszámoló volt (BESZÁMOLÓ, 2017). Megjegyzendő, hogy az adott dokumentumban szereplő költségvetési adatok több helyen ellentmondásosak: pl. az éves támogatásokat összesítő táblázatban (7. oldal) és a beszámoló egyes fejezeteiben részletesen, szövegszerűen bemutatott programelemek és költségrészletezések számai között több helyütt jelentős eltérések mutatkoznak. Az adatok egységesítésekor ezért ezt az utóbbit, vagyis a szövegszerű elszámolás egyes tételeit vettem figyelembe. Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Programra vonatkozó adatok forrása: KÜLGAZDASÁGI ÉS KÜLÜGYMINISZTERIUM, 2017. A táblázatban szereplő számok – az egyes területi bontásban szereplő adatok hiánya és a részlegesen hozzáférhető nyilvános adatbázisok miatt – nem teljes körűek, ezért valószínűleg a külhoni kisebbségi közösségeknek juttatott anyagi támogatásoknak csak egy részét tartalmazzák. Ennek ellenére a rendelkezésre álló információk a tendenciákat így is plasztikusan érzékeltetik. (A támogatási összegek átváltásakor a 2017. évi középárfolyamot vettem alapul: 1 EU= 309.22 HUF, 1 EU=30,0042 UA.)

	5	Testvértelepülési együttműködések és programok (határon átnyúló testvértelepülési kapcsolatok fejlesztése, tudás- és tapasztalatcsere, intézményközi együttműködések kialakítása)	250	NA*
	6.	Ifjúsági közösségek támogatása pályázat (ifjúsági korosztályok közösségteremtő programjainak, közösségépítő tevékenységének támogatása)	100	11
	7.	A magyar vonatkozású első világháborús emlékhelyek megóvása	122,6	5
	8	Dr. Szász Pál tanulmányi ösztöndíjpályázat	13,4	NA*
	9	Magyarországgal szomszédos országokban nyilvántartott <i>fiatal vállalkozások tevékenységének</i> támogatása	122.8	
	10.	Magyarországgal szomszédos országokban nyilvántartott <i>családi vállalkozások tevékenységének</i> támogatása	665.5	2500
	11	Külhoni <i>fiatal magyar vállalkozások együttműködésének</i> támogatása	99.9	
III.		MEGHÍVÁSOS PÁLYÁZATOK		
	12.	Nemzeti jelentőségű programok támogatása Erdélyben pályázatok	310.3	
	13.	Kárpátaljai magyar kultúráért és oktatásért pályázat (KMKSZ, KMPSZ, UMDSZ számára nyújtott támogatás)	26	26
	14.	Külhoni magyar szakképzés támogatása intézményi program	56.3	NA*
V.		Támogatási kérelem alapján folyósított támogatások		
	15.	Nemzeti jelentőségű programok és intézmények	7996.8	2027.4
	16	Egyedi elbírálás alapján nyújtott támogatások	65218.3	8817.60
VI.	17.	„Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program		5082.7
		ÖSSZESEN (1–17. sorok)	82734	20365.5
		Kárpátaljára kihelyezett Magyarországi állami támogatások összege (EU-ban): 65860552.35		
		Kárpátalja éves költségvetése az ukrán nemzetállami forrásokból (EU-ban): ⁴³ 213423043.40		

⁴³ 2017-ben Kárpátalja teljes éves költségvetése 6 403 587 678,66 volt. Forrás: https://carpathia.gov.ua/storinka/oblasnyy-byudzhet?fbclid=IwAR3waW_q3Aqe7WKl0iOZNgTqBR7PYghTNF-DpjyqoBJws3xRI8hwLWthhWU (letöltés ideje: 2019. július 17.).

Irodalom

- ASH, Timothy N.
2005 Land and agricultural reform in Ukraine. In: WEGREN, Stephen K. (szerk.): *Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe*. 48–67. London, Routledge.
- BLUNDO, Giorgio – DE SARDAN, Jean-Pierre Olivier
2013 *Everyday corruption and the state: Citizens and public officials in Africa*. London, Zed Books.
- BLUNDO, Giorgio – LE MEUR, Pierre-Yves
2009 *The governance of daily life in Africa: ethnographic explorations of public and collective services*. Leiden – Boston, Brill.
- BORBÉLY Sándor
2015a Informális gazdasági stratégiák az ukrán-magyar határvidéken. In: TURAI Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. 217–245. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
2015b „Az ukrán, utolsó cigány” – a külföldi bevándorlás mikropolitikája egy határvidéki településen, Kispaládon. *Tér és Társadalom*, 29, 3, 3–32.
- BÖRÖCZ József
1995 Színlelt nagy átalakulás? Informális kiút az államszocializmusból. *Politikatudományi Szemle*, 4, 3, 19–41.
- BRISCOE, Ivan
2008 *The Proliferation of the „Parallel State”*. Madrid – Spain, Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE).
- BRUN, Diego Abente – DIAMON, Larry
2014 *Clientelism, Social Policy, and the Quality of Democracy*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- BUCHTOVÁ, Kateřina – ROZUMEK, Martin – KÓSA, Dorottya (szerk.)
2015 *Migration from Ukraine to V4 in the time of crisis. Final reports from Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. Bratislava, Human Rights League.
- CONJAU, V. – POPESCU, A. I.
2007 Analysis of failed states: Some problems of definition and measurement. *The Romanian Economic Journal*, 25, 113–132.
- DANIELL, Katherine A. – KAY, Adrian
2017 Multi-level Governance: An Introduction. In: DANIELL, Katherine A. – KAY, Adrian (szerk.): *Conceptual challenges and case studies from Australia*. 3–33. Australia, Australian National University.
- FRAENKEL, Ernst
1941 *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*. Oxford, Oxford University Press.
- HART, Keith
1990 The Idea of the Economy: Six Modern Dissenters. In: FRIEDLAND, Roger – ROBERTSON, A. F. (szerk.): *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society*. 137–160. New York, Aldine de Gruyter.

HOPKIN, Jonathan

- 2012 Clientelism, Corruption and Political Cartels: Informal Governance in Southern Europe. In: CHRISTIANSEN, Thomas – NEUHOLD, Christine (szerk.): *International Handbook on Informal Governance*. Cheltenham – UK, Edward Elgar.

HUMPHREY, Caroline

- 1985 Barter and Economic Disintegration. *Man New Series*, 20, 1, 48–72.

HUNTER, Montana

- 2018 Crowdsourced War: The Political and Military Implications of Ukraine's Volunteer Battalions 2014–2015. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18, 3, 78–124.

ILCSUK, Mikola M. – ZRIBNJÁK, Leonyid J. – MELNIK, Sergej I.

- 2009 Організація і планування сільськогосподарського виробництва. Вінниця, Нова книга.

JANCSICS Dávid – JÁVOR István

- 2012 Corrupt governmental networks. *International Public Management Journal*, 1, 62–99.

JOZWIAK, Ignacy – PIĘCHOWSKA, Maria

- 2016 Crisis-driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does the Available Data (Not) Tell Us. *CMR Working Papers*, 99, 157, 1921.

KARÁCSONYI Dávid

- 2018 Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”. *Tér és Társadalom*, 32, 4, 54–83.

KISS Dénes

- 2014 A posztoszocialista vidéki elit szerkezete és jellemzői. Esettanulmány Erdélyből. *Szociológiai Szemle*, 23, 3, 4–29.

KONOŃCZUK, Wojciech – CENUȘĂ, Denis – KAKACHIA, Kornely

- 2018 Oligarchs as Key Obstacles to Reform. In: EMERSON, Michael – CENUȘĂ, Denis – KOVZIRIDZE, Tamara – MOVCHAN, Veronika (szerk.): *The Struggle for Good Governance in Eastern Europe*. 56–87. Brussels – London, Centre for European Policy Studies (CEPS) – Rowman & Littlefield International.

KRAVCHUK, Robert

- 2002 *Ukraine Economic Reforms: the First Ten Years*. New York, Basinstoke.

LABUSCHAGNE, Pieter

- 2017 Patronage, state capture and oligopolistic monopoly in South Africa: The slide from a weak to a dysfunctional state? *Acta Academica*, 49, 2, 60, 51–67.

LEDENEVA, Alena V.

- 1998 *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge Russian, Soviet and Post-Soviet Studies. Cambridge, Cambridge University Press.

- 2009 From Russia with blat: can informal networks help modernize Russia? *Social Research*, 76, 1, 257–288.

LEONTIYEVA, Yana

2016 Ukrainians in the Czech Republic: On the Pathway from Temporary Foreign Workers to One of the Largest Minority Groups. In: FEDYUK, Olena – KINDLER, Marta (szerk.): *Ukrainian Migration to the European Union*. 133–149. Cham Springer International Publishing. London, Springer.

LERMAN, Zvi – BROOKS, Karen – CSAKI, Csaba

1994 *Land Reform and Farm Restructuring in Ukraine*. World Bank Discussion Paper. Washington DC., World Bank.

1995 Restructuring of traditional farms and new land relations in Ukraine. *Agricultural Economics*, 13, 27–37.

LERMAN, Zvi – CSAKI, Csaba

1997 *Land Reform in Ukraine: The First Five Years*. World Bank Discussion Paper. Washington DC, World Bank.

2000 *Ukraine: Review of Farm Restructuring Experience*. World Bank Discussion Paper. Washington DC, World Bank.

LERMAN, Zvi – SEDIK, David – PUGACHOV, Nikolai – GONCHARUK, Aleksandr

2007 *Rethinking Agricultural Reform in Ukraine*. Halle, IAMO.

LIN, Nan

2001 *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.

LOMNITZ, Larissa Adler – SHEINBAUM, Diana

2004 Trust, social networks and the informal economy: comparative analysis. *Review of Sociology*, 10, 1, 5–26.

MANN, Michael

2001 Az állam autonóm hatalmának eredete, mechanizmusai és következményei. *Regio*, 12, 4, 3–33.

MEYROWITZ, Joshua

2005 A globális hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, 6, 29–36.

MIGDAL, Joel S.

1997 “Studying the State”. In: LICHBACH, Mark Irving – ZUCKERMAN, Alan L. (szerk.): *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. New York, Cambridge University Press.

MOSES, Jonathon W.

2017 Sparrows of Despair: Migration as a Signalling Device for Dysfunctional States in Europe. *Government and Opposition*, 52, 2, 295–328.

PAXTON, Madrid R. O.

2004 *The Anatomy of Fascism*. New York, Random House.

PERROTTA, Louise

2000 Politics, confusion and practice: landownership and de-collectivisation in Ukraine. In: ABRAMSON, Allen – THEODOSSOPOULOS, Dimitrios (szerk.): *Land, law and environment. Mythical Land, Legal Boundaries*. 156–175. London, Pluto Press.

- PINE, Frances T.
2002 Retreat to the Household? Gendered Domains in Postsocialist Poland. In: HANN, Chris (szerk.): *Postsocialism: ideals, ideologies and practices in Eurasia*. 95–113. London, Routledge.
- PUGLISI, Rosaria
2010 The rise of the Ukrainian oligarchs. *Democratization*, 10, 3, 99–123.
- PUTNAM, Robert D.
2000 *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- PUTNAM, Robert D. – GOSS, Kristin A.
2002 Introduction. In: PUTNAM, Robert D. (szerk.): *Democracies in Flux*. 3–19. Oxford, Oxford University Press.
- ROBERT, Jackson H.
1990 *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and the Third World*. New York, Cambridge University Press.
- ROTBERG, Robert I.
2003 Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators. In: ROTBERG, Robert I. (szerk.): *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington, Brookings Institution Press.
- ROUND, John – WILLIAMS, Colin C. – RODGERS, Peter
2008 Everyday Tactics and Spaces of Power: The Role of Informal Economies in Post-Soviet Ukraine. *Social and Cultural Geography*, 9, 2, 171–185.
- RUSCSÁK, Mihailo M. – PADJÁK, Victor I.
2004 Система хозяйствования в Закарпатской области в 1991–2004 годах. Ужгород, Издательство В. Падяка.
- SCOTT, James
2005 „The infrapolitics of subordinate groups”. In: AMOORE, Louise (szerk.): „*The Global Resistance Reader*”. London and New York, Routledge.
- SZÖLLÖSY Zoltán – JÁNKI Gyula – THIRRING Lajos (szerk.)
1939 *Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938 november 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- TIMONINA Maria B. (szerk.)
2018 Демографічний щорічник „Населення України за 2017 рік”. Державна служба статистики України. Київ, Державної служби статистики України.
- VINNYCHUK, Igor – ZIUKOV, Serhii
2013 Shadow economy in Ukraine: modelling and analysis. *Business Systems and Economics*, 3, 2, 141–152.
- VOLINTIRU, Clara
2012 Clientelism: Electoral Forms and Functions in the Romanian Case Study. *Romanian Journal of Political Sciences*, 1, 35–66.

ZALOZNAYA, Marina

2017 *The Politics of Bureaucratic Corruption in Post-Transitional Eastern Europe.* Cambridge, Cambridge University Press.

ZIMMERMANN, Anne Mariel

2013 *State as Chimera. Aid, Parallel Institutions, and State Power. Comparative Politics*, 45, 3, 335–356.

Internetes források

BESZÁMOLÓ

2017 Beszámoló a Bethlen Gábor Alap 2017. évi tevékenységéről és működéséről <https://www.parlament.hu/irom41/01370/01370.pdf> (letöltés ideje: 2019. június 17.).

DERZSKOMSZTAT = Державної служби статистики України

2018a http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm (letöltés ideje: 2019. március 10.).

2018b <http://www.ukrstat.gov.ua/> (letöltés ideje: 2019. március 10.).

IMF = International Monetary Fund

2017 (List of European countries by GDP per capita) <http://statisticstimes.com/economy/european-countries-by-gdp-per-capita.php> (letöltés idejes: 2019. április 1.).

KÜLGAZDASÁGI ÉS KÜLÜGYMINISZTERIUM

2017 <https://www.kormany.hu/download/1/1b/21000/2017%20t%C3%A1mogat%C3%A1sok.pdf#!DocumentBrowse> (letöltés ideje: 2019. június 17.).

NBU = Національний банк України

2018 <https://bank.gov.ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnyainflyatsiyi-u-2018-rotsi> (letöltés ideje: 2019. március 10.).

PUTNOKI Péter

2016 A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2016. évben. Budapest, Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, Nemzetgazdasági Minisztérium. https://nfsz.munka.hu/Lapok/full_afsz_kozos_statistika/stat_kulf_munkavall_mo-on/content/stat_kulf_mvall_mo_adatok_2016.pdf (letöltés ideje: 2019. július 24.).

VISA STAT (Schengen Visa statistics by third country)

2015 <https://statistics.schengenvisainfo.com/2015-schengen-visa-statistics-by-third-country> (letöltés ideje: 2019. április 10.).

WORLD BANK

2017a https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=UA&name_desc=false (letöltés ideje: 2019. április 1.)

2017b <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=RU> (letöltés ideje: 2019. március 10.).

ZAKON

- 2017 *Закон України „Про Державний бюджет України на 2018 рік”, 2017. 12.07, № 2246-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (letöltés ideje: 2019. március 10.).*

Levéltári források

NKHLR = Nagyszőlősi Járás Közigazgatási Hivatalának Levéltári Részlege.

- 1967 A „Határőr” kolhoz gazdasági adatai az 1961–1967. évre.
1968 Beszámoló jelentés a „Határőr” kolhoz vezetőségének 1968. évi munkájáról.
1973 A „Határőr” kolhoz alapszabályzata Péterfalván és a vezetőségi jelentés az új alapszabály elfogadásáról.
1980 Statisztikai beszámoló a „Határőr” kolhoz vezetőségének 1980. évi munkájáról.
A MUNKA VÖRÖS ...
1988 A Munka Vörös Zászló Rendjeles Határőr Agrárcég Kolhoz (Ism.). Ungvár, Kárpátontúli Területi Agráripari Bizottság.

SÁNDOR BORBÉLY

THE INFORMAL FOUNDATIONS OF THE DYSFUNCTIONAL UKRAINIAN NATION-STATE – GLOCAL LIFE-MANAGEMENT STRATEGIES IN TRANSCARPATHIA AFTER THE REGIME CHANGE

The present study addresses the dysfunctional characteristics of the Ukrainian nation-state, its institutional crisis, and ordinary citizens’ reactions to them, i.e., the anthropological analysis of informal (popular) institutions and the related illegal, semi-legal economic strategies.

Through an empirical example of a single microregion, the Tiszahát settlements of Transcarpathia, the analysis presents the processes of change in which the capacity issues and malfunctions of today’s Ukrainian state at different levels – transnational, substate, and local – develop fundamentally novel patterns and mechanisms of production, consumption, and distribution of economic goods. The author argues that the informal techniques seen in the studied area (cross-border smuggling, black market trading, bootlegging, foreign seasonal work, etc.) can only be understood as a particular part of these broader economic structures. These ordinary, rural glocal resource policies play important social functions in the studied settlements; with their help, the borderland population successfully defended itself against the negative social effects of post-socialist semi-peripheral capitalism and the economic and social inequalities gradually increasing in recent years.